

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Petr Jančárek

Dimitrij Pavlovič Nikitin (1897–1968). Život ruského emigranta v Československu

Dmitry Pavlovich Nikitin (1897-1968). Life of a Russian emigrant in Czechoslovakia

Praha 2024

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Vojtěchovský, PhD.

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé práce PhDr. Ondřeji Vojtěchovskému, PhD. za rady a čas, který mé práci věnoval. Dále bych také s radostí poděkoval za cenné konzultace PhDr. Daně Haškové ze Slovanského ústavu AV ČR a Galerii výtvarného umění v Náchodě za poskytnutí archivních materiálů.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 5. května 2024

Petr Jančárek

Klíčová slova (česky):

ruské revoluce 1917, ruská občanská válka, Dmitrij Pavlovič Nikitin, ruská porevoluční emigrace, ruská emigrace v Československu, politická emigrace, cizinci v Československu

Klíčová slova (anglicky):

Russian Revolutions of 1917, Russian Civil War, Dmitry Pavlovich Nikitin, Russian Post-Revolution Exile, Russian Exile in Czechoslovakia, Political Emigration, Foreigners in Czechoslovakia

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce se zaměřuje na pozoruhodné životní osudy Dimitrije Pavloviče Nikitina. Po ruské občanské válce, kterou prošel na straně bílých, se uchýlil do exilu v Československu, kde se natrvalo usadil. Práce zmapuje v kontextu širších událostí Nikitinovu účast v občanské válce, aktivity v rámci ruské emigrace, persekuci v období nacistické okupace, složité osobní peripetie v období státního socialismu, i jeho profesní činnost v oblasti umění a starožitnictví. Zvláštní pozornost věnuje práce otázkám vlivu událostí a prostředí na formování Nikitinových politických postojů, proměnám jeho identity jakožto emigranta, strategii přizpůsobení většinové společnosti a měnícím se mocenským a ideologickým podmínkám. Základním pramenem práce je Nikitinova písemná pozůstalost uložená v archivu Galerie výtvarného umění v Náchodě. Zohledněny budou také archivní fondy týkající se ruské emigrace a svazky Archivu bezpečnostních složek.

Abstrakt (anglicky)

The bachelor thesis focuses on the remarkable life of Dimitri Pavlovich Nikitin. After the Russian civil war, which he went through on the side of the Whites, he took refuge in exile in Czechoslovakia, where he settled permanently. The thesis maps Nikitin's participation in the civil war, his activities within the Russian emigration, his persecution during the Nazi occupation, his complicated personal circumstances during the period of state socialism, and his professional activities in the field of art and antiquities in the context of wider events. The thesis pays special attention to the influence of events and environment on the formation of Nikitin's political attitudes, the transformation of his identity as an emigrant, and his strategy of adaptation to the majority society and changing power and ideological conditions. The main source of the thesis is Nikitin's written legacy stored in the archives of the Gallery of Fine Arts in Náchod. The archival holdings relating to Russian emigration and the volumes of the Archive of Security Forces will also be taken into account.

Obsah

Obsah	6
1. Úvod	8
1.1. Předmět výzkumu	8
1.2. Bibliografie k tématu, publikované prameny, archivy	8
1.3. Fond Nikitina v GVUN	9
1.4. Cíl bakalářské práce	11
2. Dětství a mládí (1897-1918)	13
2.1. Rodina, gymnaziální studium	13
2.2. První světová válka a začátek vojenské kariéry	16
2.3. Bojové zkušenosti 1915 až 1917	17
2.3.1. Boj 20. června 1916	18
2.3.2. Každodennost války	19
2.3.3. Propaganda a rozvědka	20
2.3.4. Plynové útoky	21
2.3.5. Výcvik a volný čas	21
2.3.6. Vnímání Únorové revoluce 1917	22
2.3.7. Nové zranění a demobilizace	23
3. V občanské válce v Rusku	24
3.1. Historický kontext	24
3.2. Působení D. P. Nikitina v občanské válce	25
3.2.1. Boje na Donbasu	26
3.2.2. Pochod na Moskvu	27
3.2.3. Ústup na jih	28
3.2.4. Krym	31
4. Emigrace	36

4.1. Turecko a Bulharsko	36
4.2. Československo (1922–1931)	39
4.3. Československo: 30. léta 20. století a druhá světová válka	43
4.3.1. Vydělečná činnost	43
4.3.2. Politická angažovanost	46
4.3.3. Kauza vyzvědačství	49
4.3.4. Stíhání policií a zatčení	51
4.3.5. Korespondence z koncentračního tábora	51
4.4. Poválečné období (1945-1968)	54
5. Závěr	57
6. Prameny	58

1. Úvod

1.1. Předmět výzkumu

Český filozof Karel Kosík píše: „Moderní filosofie objevila velkou pravdu, že se člověk nikdy nerodí do vlastních poměrů, nýbrž je vždy vrhán do světa, o jehož pravosti či autentičnosti se musí sám přesvědčovat v boji, v praxi, v procesu vlastní životní historie, v níž se skutečnost oslovuje a pozměňuje, reprodukuje a přetváří.”¹ Tento výrok bereme jako filozofické východisko této práce, věnované osobnosti Dimitrije Pavloviče Nikitina (1897–1968). Jedná se o vojenského činitele v době první světové války, plukovníka Dobrovolnické armády v občanské válce v Rusku, emigranta z bývalého Ruského impéria v Československu, zeměměřiče a obchodníka z povolání, starožitníka, aktivního člena politického života ruské emigrace v Československu, agenta, vězně v pražské věznici na Pankráci, v Dachau a v Buchenwaldu v období druhé světové války, občana socialistického Československa. Nikitin byl bezprostředním a aktivním účastníkem velkých a dramatických událostí 20. století, byl tzv. historickým aktérem.² Zkoumání osudů takových činitelů jako Nikitin přispívá ke konkretizaci minulosti a odhalení historické skutečnosti. Z hlediska moderního přístupu k vojenským dějinám není „...účelem pohlížet na válku pouze jako na sled bojových operací, ale hlavně jako na rámec každodenního života vojáků na frontě i v zázemí“.³ Za metodologické východisko považuji myšlenku, že „nelze už popisovat historické děje z nějaké ideologické pozice, je nutno jim porozumět na základě sociálního kontextu, neptat se po významu události a procesů pro společnost, ale pro konkrétního člověka“.⁴

1.2. Bibliografie k tématu, publikované prameny, archivy

Osobnosti D. P. Nikitina ještě nebyla věnovaná dostatečná pozornost historiků. V současné bibliografii je D. P. Nikitin velice stručně zmíněn ve slovníku *Osobnosti emigrace z území Ruské říše v meziválečném Československu (1918-1945)*⁵ od Dany Haškové a autorského

1 Karel, Kosík, *Dialektika konkrétního*, Praha 1966, s. 58.

2 Jan, Horský, *Historický aktér*, in: Lucie Štorchová a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmu v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 95–101.

3 Dalibor, Vácha, *Ostrovy v bouři. Každodenní život československých legií v Ruské občanské válce (1818-1920)*, Praha 2016, s. 12. Více o průkopnických přístupech k studii fenoménu války viz Lucie Štorchová, *Válka*, in: Štorchová a kol., *Koncepty*, s. 308-318.

4 Milena, Lenderová – Tomáš, Jiránek – Marie, Macková, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2023, s. 444. O spojení války a dějin každodennosti více viz L. Štorchová, *Válka*, s. 311-315.

5 Dana, Hašková – Anastázie, Koprivová – Ljubov, Běloševská – Julie, Jančárková – Sergey, Gagen, *Osobnosti emigrace z území Ruské říše v meziválečném Československu (1918-1945)*, Praha 2021, s. 321.

kolektivu. Jeho stručný životopis a činnost převážně jako starožitníka a prodejce uměleckých děl ruských autorů je krátce představena v knize *Vášeň pro barvu*.⁶ Všechny tyto zdroje obsahují nepřesnosti o místu narození, neuvádějí datum úmrtí a vynechávají celou řadu Nikitinových životních a profesních aktivit, nehodnotí jeho politické názory a neanalyzují jeho postoje a jejich proměny, což je vzhledem k charakteru daných textů pochopitelné.

Materiály a prameny k osobnosti D. P. Nikitina se mi podařilo dohledat v archivech v originální i digitalizované formě. V Národním archivu ČR v Praze, ve fondu Komitét pro umožnění studia ruských a ukrajinských studentů v Československu (KRUS), se nacházejí materiály o jeho pobytu ve 20. letech 20. století a jeho studentském životě. Najdeme zde ankety, žádosti a potvrzení vztahující se ke studiu na Vysoké obchodní škole v Praze. Ve fondu policejního ředitelství Praha II evidence obyvatel nalezneme informace o jeho přihlášce k pobytu. Těchto archivních materiálů není mnoho. Lze předpokládat, že vzhledem k získání československého občanství v roce 1931 se o něm jako o emigrantovi přestala vést evidence.

Dvě obsáhlé složky vztahující se k Nikitinovu působení v meziválečném období, za druhé světové války a těsně po ní v Československu, jsou v rámci objektového svazku uloženy v Archivu bezpečnostních složek v Praze⁷.

Další prameny k osobnosti D. P. Nikitina se našly na území Ruské federace. Digitalizované dokumenty Ruského státního vojensko-historického archivu z fondu Kartotéky ztrát první světové války poskytly informace o Nikitinových zraněních během první světové války.⁸ Tento zdroj také obsahuje řadu vojenských deníků, které se vedly v každém vojenském útvaru a které zachycují každodennost války, způsoby vedení boje a další.

1.3. Fond Nikitina v GVUN

D. P. Nikitin si v soukromém archivu sám shromažďoval dokumenty, které nám dnes pomohly zmapovat jeho život. Emigrantských osudů podobných tomuto jsou tisíce, ve většině případů je však rekonstrukce biografii pro nedostatek pramenů velmi obtížná, i bez ohledu na

6 Sergey, Gagen – David, Chaloupka – Julie, Jančárková – Vlastislav, Tokoš, *Vášeň pro barvu*, Náchod 2020, s. 88–89.

7 Archiv bezpečnostních složek. F. S – Plzeň, sign. S – 9590 PL.

8 Ruský státní vojensko-historický archiv. F. Kartotéka bjuro učeta poter, č. 7495, Nikitin Dmitrij Pavlovič. Online. Dostupné z: https://gwar.mil.ru/heroes/chelovek_gospital2171505/. [cit. 2023-11-11].

to, že z historického hlediska jde o poměrně blízkou minulost. Emigranti z někdejšího Ruského impéria totiž vlastní archivy po druhé světové válce často pálili. Pro tuto práci zásadní archivní prameny nalezneme ve fondu D. P. Nikitina v Galerii výtvarného umění Náchod (GVUN). Tyto dokumenty se ocitly v GVUN díky Nikitinovu zájmu o umění. Byl obchodní zástupce významného ruského umělce-emigranta Filippa Andrejeviče Maljavina pro Československo. Po smrti Nikitinovy ženy Olgy Pavlovny v roce 1991 se dědičkou stala Emilie Pallová, která archiv v roce 2021 předala do Náchoda k dalšímu zpracování. GVUN momentálně nemá kapacitu na komplexní zpracování tohoto archivu, proto jsem ji požádal, zda bych nemohl materiály použít pro bakalářskou práci a zároveň je systematizovat a popsat.

Archivní materiály fondu D. P. Nikitina obsahují rozsáhlé informace o jeho životě a životě jeho manželky O. P. Nikitinové. Obsah jsme předběžně rozdělili na osobní doklady Nikitina, osobní doklady O. P. Nikitinové, fotografické materiály, kartografické podklady občanské války, dokumenty o spolkovém životě ruské emigrace v meziválečném Československu, korespondenci, odbornou literaturu a válečný deník.

Osobní doklady D. P. Nikitina obsahují prozatímní potvrzení totožnosti, několik životopisů, opis sňatkové listiny, dokumenty o státním příslušenství, dokumentaci o zraněních a nemocech a úmrtní list. Průběh Nikitinova studia je zaznamenán v imatrikulačních listech, zápočtových knížkách a diplomech. K Nikitinově obchodní činnosti nám archiv poskytuje záznamy jeho styku s magistrátem a Zemským úřadem v Praze, živnostenské listy, platební příkazy, účetnictví, odbornou literaturu, osobní poznámky, stížnosti (například stížnost ohledně výskytu molů ve skladu s tapiseriemi), vysvětlení nepodání daňového přiznání za rok 1945, svědectví o pobytu v Buchenwaldu a podklady k jeho pracovní činnosti po roce 1948.

Osobní doklady jeho manželky obsahují korespondenci, pas, studentské doklady, pověření o zaměstnání, životopis, domovský list, osvědčení o občanství, úmrtní list a další.

V archivu najdeme větší soubor fotografií, kde se ve většině případů jedná o portréty členů rodiny a přátel, ale je zde i několik fotografií z Villenského učiliště nebo z pozdního období života D. P. Nikitina.

Kartografické materiály představují dvě mapy. První mapa z roku 1918 s názvem *Specialnaja karta Ukrajiny* zobrazuje Kubáň a část dnešní Ukrajiny v měřítku 1:420 000. Druhá mapa s názvem *Specialnaja karta jevropejskoj časti Rossiji* z roku 1919 ve stejném měřítku zobrazuje dnešní evropskou část Ruska.

Dokumenty o spolkovém životě ruské emigrace v meziválečném Československu zachycují působení Nikitina v politické organizaci Rolnické Rusko (Rolnické Rusko – Pracovní rolnická strana), založené v Praze v roce 1922 eserem a členem všeruského ústavodarního shromáždění, emigrantem Sergejem Semjonovičem Maslovem. Nikitin byl také členem Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých po politických obětech nacismu a fašismu.

Korespondence je obsažena v několika desítkách rukopisů. Část představuje komunikaci mezi manželi Nikitinovými, je zachována i komunikace O. P. Nikitinové s jejím prvním manželem, který zahynul během Ledového tažení v rámci občanské války v Rusku, nebo dopisy, které psali Olze studenti, jež učila ruský jazyk na Akademii múzických umění v Praze.

Válečný deník popisuje vojenské akce větší části občanské války. Je v něm zdokumentováno Ledové tažení, bojové akce u Kursku a Doněcku, pochod na Moskvu, boje na Krymu, odchod k Novorossijsku a další.

1.4. Cíl bakalářské práce

Uvedené dokumenty jsou jednak východiskem pro napsání důkladné biografie, ale také nám poskytují hlubší vhled do jednotlivých historických souvislostí. Dimitrij Pavlovič Nikitin se narodil, vyrůstal a vzdělával se v kulturním ovzduší absolutistického imperiálního Ruska, kde se každým dnem formovala jeho osobnost. Na válečnou cestu se - jak se zdá - nepřipravoval, ale v mládí do jeho života nelítostně vstoupily velké dějiny – rychle po sobě přišly tragické události jako první světová válka, ruské revoluce a krvavá občanská válka. Emigrace z politických důvodů rozdělila jeho život na dvě části a ukončila část první. Po příjezdu do Československa začal Nikitin budovat svůj nový život, vystudoval, vytvořil okruh známých, vybral si složitý obor, který vyžadoval znalosti a erudici, začal pracovat, dosáhl značných pracovních výsledků, materiálně nestrádal. Načež vstoupily dějiny do jeho života opět – začala druhá světová válka, následovala okupace Československa, pak osvobození a poválečná změna režimu. Za války prošel Nikitin vězením v koncentračním táboru, po válce mu byl zabaven obchod, a tak musel začít hledat nové místo v proměněné realitě. Kdysi s Rudou armádou jako bělogvardějec bojoval, nyní se musel přizpůsobit. Cílem práce bylo sestavení podrobné biografie D. P. Nikitina se zřetelem na dějinný kontext, který odhaluje vztahy mezi každodenností jednotlivce a dějinami. Během vyhledávání materiálů a archivního výzkumu

bylo nalezeno velké množství velmi obsáhlých pramenů, které se vztahují k různým historickým událostem. Zpracování nových, dříve neznámých dokumentů, obzvlášť zasazení množství faktů do jednotlivých kontextů, je složitým úkolem, který je zde z časových důvodů splněn pouze částečně. Předložený materiál nese velký obsahový potenciál, který bych rád interpretoval v mé budoucí magisterské práci. Vzhledem k problematice role jednotlivce v dějinách jsem se pokusil zjistit, jak konkrétní jednatel ovlivňuje historické události a jak tyto jednotlivé události naopak formují osobnost jednatel.

2. Dětství a mládí (1897-1918)

2.1. Rodina, gymnaziální studium

První kapitola bakalářské práce se věnuje období dětství a mládí Dimitrije Pavloviče Nikitina. Pokusíme se vytvořit představu o rodině a prostředí, odkud pocházel, o základním a středním vzdělání, jež nabyt v Rusku, o kulturním ovzduší, které do sebe nasál a které ovlivnilo celý jeho budoucí život. Tato kapitola se zabývá i obdobím první světové války, jíž se jako voják dobrovolně zúčastnil. Na základě archivních pramenů a sekundární literatury budeme hovořit o aktuálním tématu – každodennosti vojáka ve válce, o bojových operacích, o jejich detailech, propagandě a volném čase v armádě, a to z širšího hlediska posunu front a vývoje války.

Dimitrij Pavlovič Nikitin se narodil 15. listopadu 1897 ve vesnici Staraja Osota v tehdejší Kyjevské gubernii (dnes Alexandrovský okres Kirovogradské oblasti Ukrajiny, cca 250 kilometrů od Kyjeva). Dochovaných informací o jeho rodině je málo. Každý archivní dokument od první světové války až do roku 1958 předkládá svůj dobový výklad s důrazem na něco jiného. Naším cílem je vnímat dostupné prameny kriticky, hodnotit je a přistupovat k nim tvůrčím způsobem.

Z armádních archiválií víme, že jeho otec byl čestným občanem Kyjevské gubernie.⁹ Být čestným občanem znamenalo patřit mezi hlavní společenské stavy (šlechta, měšťané, duchovní).¹⁰ Dimitrij Nikitin pravděpodobně získal titul čestného občana po otci. Životopis, který napsal v roce 1958 skromně v duchu sovětské doby, která nepřála majitelům továren a šlechtě obecně, uvádí, že jeho otec Pavel (? – 1920) „byl zaměstnancem různých cukrovarů na Ukrajině”.¹¹ Nikitinova matka se jmenovala Julie Nikitinová, rozená Nedrigajlová, a zemřela v roce 1936 v Rusku. O zbytku rodiny a rodinných poměrech se dozvídáme z výslechového protokolu z roku 1931, kde Nikitin o rodině mluví podrobněji.¹² Zde se lze dozvědět to, co později bylo záměrně nevysloveno a skryto. Na začátku 20. století byl otec zaměstnán jako hospodářský úředník vyšší služby u firmy Zlatopolský. Byl správcem na statcích, které náležely k cukrovaru, a patřil mezi vzdělané a dobře situované občany. V roce 1918 se stal inspektorem

⁹ Ruský státní vojensko-historický archiv. Fond č. 408, č. dokumentu 1327, Spisok po staršinstvu..., s. 34 Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=88003144>. [cit. 2023-11-11].

¹⁰ A. R. Andrejev (sostavitel'), *Rossijskaja gosudarstvennost' v terminach: IX-načalo XX veka*: [slovar'], Moskva 2001, s. 317-318.

¹¹ GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Životopis 1958.

¹² Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12.

statku v Dubovjazovce. Otcův život ukončila občanská válka, v roce 1920 byl uvězněn sověty v Nikolajevu, převezen do Kuraku a zastřelen jako kontrarevolucionář.¹³ Z tohoto faktu lze usoudit, že se k nové bolševické moci rodina Nikitina, potažmo otec, který rodinu živil, nepostavila kladně. Nikitinova matka se poté přestěhovala do Petrohradu (v letech 1924 až 1991 Leningrad) spolu se svým synem a Nikitinovým bratrem Borisem. Na základě této informace můžeme předpokládat, že tato žena mohla odpovídat modelu „...milující, obětavé, laskavé a všeodpouštějící matky, bytosti, jejímž posláním, ba jedinou potřebou, je pečovat, bdít a trpět“.¹⁴

Rodina Nikitinových byla početná, dohromady měl Dimitrij čtyři sourozence, bratry Ivana, Sergeje, Konstantina a zmíněného Borise. V ohni politických změn dva z nich nepřežili. Ivan zemřel v roce 1919 na tyfus, který řádil všude, Sergeje v září 1930 popravili jako vůdce kontrarevoluční skupiny. Zde vidíme, že názory otce i po jeho smrti sdílely i jeho děti. Avšak to, jestli tak jednali na základě vlastního úsudku, či na základě striktní výchovy se již nedozvíme. Zbylý Konstantin sloužil v bílé armádě generála Antona Ivanoviče Děnikina,¹⁵ pak z Ruska emigroval do Československa, kde žil v Bratislavě. Boris v SSSR zůstal a žil v Leningradu. Po zastřelení bratra Sergeje přišel podle dokumentů o práci zbožiznalce. Za pomoci manželky Natalije dostal nové pracovní místo, z pramenů však není jasné kde. Pravidelný písemný styk Dimitrij Nikitin udržoval jen s Konstantinem. Navštěvoval ho také při cestách z Československa do Bulharska, kam obchodně jezdíval.¹⁶

Z výše uvedeného si o rodině Nikitinových můžeme učinit závěr, že Dimitrij Nikitin pravděpodobně nemohl mít pozitivní vztah k nové moci po ruské revoluci roku 1917. Před tímto rokem patřil do tzv. středostavovské třídy, byl součástí finančně dobře situované rodiny, což mu dávalo dobré vyhlídky do budoucnosti. Revoluční události způsobily ztráty tří nejbližších členů rodiny (brutální zavraždění), problémy se zaměstnáním dalších členů rodiny (propuštění z politických důvodů), změnami bydlení (útěky a emigrace) a razantním úpadkem materiálního zabezpečení. Nikitin byl zřejmě komunikativní, již v mládí (v rodině, na školách, v armádě) si dokázal vytvořit síť kontaktů a sociálních vazeb, které mu v budoucnu pomohly.

13 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12, s. 94.

14 M. Lenderová - T. Jiránek - M. Macková, *Z dějin*, s. 17.

15 Děnikin Anton Ivanovič (1872-1947) viz. S. S. Chromov (red.), *Graždanskaja vojna i vojennaja intervencija v SSSR : enciklopedija*, Moskva 1983, s. 183-185; Čistjakov, *Denikin*, in: A. N. Artizov- S. Je. Naryškin - Ju. A. Petrov - A. K. Sorokin a kol., *Rossija v 1917 godu : enciklopedija*, Moskva 2017, s. 313-315.

16 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12, s. 94.

V Rusku Dimitrij Nikitin studoval na gymnáziu v Rylsku, kde se vzdělával šest let a po započatí sedmé třídy opustil školu. Rylsk byl menší ruské provinční městečko v Kurské gubernii (dnes Kurská oblast). I na základě tak chabých pramenů lze dospět k závěru, že Nikitinův osud zrcadlí společenskou situaci tzv. dlouhého 19. století (1789-1918). Charakteristickými rysy byly kapitalistická industrializace a urbanizace, založená na vynálezech jako např. rozvoji parních strojů, lokomotiv a stále hustší železniční síť.¹⁷ Středoškolské vzdělávací instituce zde začaly vznikat na konci 19. století. Roku 1881 bylo otevřeno původně čtyřleté 1. Mužské gymnázium, které bylo v roce 1903 reorganizováno a přejmenováno na víceleté Mužské gymnázium G. I. Šelechova. Byť se jednalo o provinční gymnázium, odpovídalo standardům gymnázií pro celém Ruském impériu. Standardně se zde vyučovalo náboženství, ruština, církevní slovanština, latina, řečtina, aritmetika, algebra, geometrie a geografie, historie, francouzština a němčina, krasopis, kreslení, gymnastika, zpěv a hudební výchova. Na začátku 20. století škola disponovala vlastním smyčcovým a dechovým orchestrem a rozsáhlou knihovnou.¹⁸

Pedagogové školy byli absolventi předních ruských univerzit (petrohradská, charkovská nebo kyjevská univerzita), mezi profesory byli i cizinci, jako např. Martin Chostnik (Hostnik), Slovinec, který vystudoval vídeňskou univerzitu a vyučoval němčinu, francouzštinu a gymnastiku. Pedagogové patřili do generace předchozí, která neměla idealistickou víru v pokrok. Tato víra v pokrok v dlouhém 19. století mnohokrát „...nahrazovala jakoukoli jinou víru, dokonce tradiční víru v Boha i novou víru v národ“.¹⁹ Nikitinovi se tehdy získané základy němčiny vyplatily za druhé světové války při vedení pozdější korespondence s jeho ženou Olgou z koncentračního tábora v Buchenwaldu, kdy byl povinen psát v němčině. Tehdy mimochodem také němčinu pomocí učebnic studoval hlouběji, aby mohl jasněji vyjádřit ženě své pokyny a rady. V archivním fondu GVUN se dochovala realistická kresba tužkou – mužský portrét. Dílo, znázorňující padlého kamaráda, zřejmě patří D. Nikitinovi; zemřelého mohl nakreslit podle fotografické předlohy. Na základě uvedených materiálů lze dojít k závěru, že výuka na gymnáziu v jazykové oblasti, ve sféře výtvarného umění a ve smyslu obecných obzorů absolventa byla kvalitní. Na široké kulturní rozhledy, které Nikitin načerpal na škole a v rodném domě, odkazuje i pozdější působení Nikitina v oblasti obchodu se starožitnostmi v emigraci a

17 M. Lenderová - T. Jiránek - M. Macková, *Z dějin*, s. 11-12.

18 N. N. Čalych, *Razvitije prosvešeniija v Rylske*. Online. Dostupné z: <http://old-kursk.ru/book/rylsk/page366.html>. [cit. 2023-11-15].

19 M. Lenderová - T. Jiránek - M. Macková, *Z dějin*, s. 13.

jeho znalost výtvarného a užitého umění, obzvláště schopnost orientovat se v oboru historických perských koberců.

2.2. První světová válka a začátek vojenské kariéry

První světová válka změnila nejen život lidí po celém světě, ale i mapu světa, ze které zmizely i některé imperiální evropské státy včetně Ruska. Atentát na rakousko-uherského arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu 28. června 1914 je často považován za katalyzátor, který spustil řetězovou reakci událostí vedoucích k vypuknutí války.²⁰ Vedle objektivních příčin první světové války, jako byla např. snaha o přerozdělení sfér vlivu, závody ve zbrojení a další, měla na přímé vypuknutí válečného konfliktu vliv psychologická atmosféra vzájemného strachu a nedůvěry v Evropě a současně důvěra jednotlivých zemí ve vlastní sílu, rozdmýchaná předchozí vojensko-patriotickou propagandou.²¹ Konflikt se rychle vyostřil, válku zpočátku uvítala spousta občanů mnoha zemí, obecně se věřilo, že bude krátká. Řada mladých vzdělaných lidí, kteří v poklidu studovali a tvořili plány do budoucna, je muselo náhle změnit a reagovat na tuto událost.²²

Dimitrij Pavlovič Nikitin patřil mezi ně. Ve věku 17 let, aniž by vyloženě musel, dobrovolně ukončil v sedmém ročníku studium na rylském Mužském gymnáziu G. I. Šelechova a rozhodl se vrhnout se do víru války. V říjnu 1914 začala jeho vojenská kariéra. Archivní dokumenty nám umožňují nahlédnout do detailů života na počátku a v průběhu války na území carského Ruska. Branci jeho věku nejdříve šli na přípravu do vojenských učilišť, kde se většinou zúčastnili zrychleného výcvikového kurzu. Nikitin se dostal na známé Vilenské vojenské učiliště, které fungovalo od roku 1864 jako kadetská pěchotní škola s kapacitou 300 míst. Začátek první světové války způsobil okamžitý nárůst kapacity až na 900 míst.²³ Nikitin zahájil studium 1. října 1914, absolvoval o čtyři měsíce později a 1. února 1915 se stal poručíkem. V tento okamžik do života ani ne osmnáctiletého mladíka vstoupila nemoc. Ke konci dubna byl Dimitrij Nikitin evakuován s břišním tyfem, jednou z nejčastějších tehdejších nemocí s relativně velkou úmrtností. Pripomeňme, že břišní tyfus si vyžádal i život jeho bratra

Ian, Westwell, I. Světová válka. Nejnovější ilustrované dějiny: Vyčerpávající popis průběhu I. Světové války, doplněné analýzami rozhodujících střetnutí a přelomových bitev. Praha 2009, s. 11

Ian, Westwell, I. Světová válka, s. 16.

20

21 Vladislav, Aksenov, *Vojna patriotizmov: Propaganda i massovyje nastrojenija v Rossiji perioda krušenija imperiji*, Moskva 2023, s. 202.

22

23 Roku 1915 byla lokace učiliště přemístěna do Poltavy kvůli postupu německých vojsk. 2. 1. 1918 bylo učiliště rozpuštěno.

24 Žiromskaja - Aralovec, *Naselenije*, in: A. Artizov - S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 616-617.

Ivana, který na něj o několik let později zemřel. Dimitrij Nikitin se ze zákeřné nemoci léčil dle lékařské zprávy dlouhých pět měsíců. Lékař konstatoval jeho uzdravení 5. září 1915.²⁵

2.3. Bojové zkušenosti 1915 až 1917

Hned po zlepšení zdravotního stavu Nikitina čekala cesta na frontu. Ta nejdříve vedla na jihozápad (dnes území Běloruska). Z archivních pramenů víme, že byl 7. listopadu roku 1915 poslán jako velitel 99., 100. a 101. roty, které byly součástí 17. sibiřského střeleckého záložního batalionu echelonu 21629, do Minsku.²⁶ Dne 15. prosince 1915 byl Nikitin z tohoto batalionu vyňat.²⁷ Další dokumenty nás přivádí až k jeho působení od roku 1916 ve 165. Luckém pluku stále v hodnosti poručíka.²⁸

Zmíněný Lucký pluk se od začátku první světové války pohyboval na území dnešní Ukrajiny a Běloruska, působil v rámci 42. pěchotní divize v 9. armádním sboru Kyjevského vojenského okruhu carské armády.²⁹ 9. armádní sbor nejprve bojoval na jihozápadní a severozápadní frontě a od srpna 1915 na západní frontě. Je třeba zmínit, že Lucký pluk se zúčastnil množství důležitých bitev, jako byla bitva o Halič,³⁰ obléhání Přemyšlu³¹ či např. bitva u Gorlice,³² a pomáhal také bránit se proti dvěma velkými německo-rakouským ofenzivám vedeným od května do června roku 1915.³³

Nejnámější vojenská akce z doby první světové války, které se Nikitin zúčastnil, byla Brusilovova ofenziva, pojmenovaná po svém strýjci, generálu Alexeji Alexejevoviči Brusilovovi (1853–1926).³⁴ Tato ofenziva byla pozoruhodná inovativní taktikou a počátečním úspěchem při dosahování značných územních zisků proti centrálním mocnostem. Strategie generála Brusilova zahrnovala kombinaci pečlivé dělostřelecké přípravy a překvapivých útoků. Ofenziva začala 4. června 1916 masivním bombardováním, po něm následoval dobře

25 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Svědectví o zranění, Výtah z kmenové knihy.

26 Ruský státní vojensko historický archiv. F. č. 408, č. dokumentu 1327, Spisok po staršinstvu..., s. 34. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=88003144> [cit. 2023-11-17].
Ian Westwell, *I. Světová válka*, s. 53.
Там же, с. 83.
27 Там же.
28 Там же, с. 87.

28 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Svědectví o zranění, potvrzení čís. 854 vyst. polním lazaretem.

29 Ruský státní vojensko historický archiv. F. č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojennych dejstvij 165-go pjechotnogo Luckogo polka s pervogo ijulja 1916 goda po tricatpervogo avgusta 1916 g. s. 7.

30

31

32

33 Ruský státní vojensko-historický archiv. F. č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojennych dejstvij 165-go pjechotnogo Luckogo polka s pervogo ijulja 1916 goda po tricatpervogo avgusta 1916 g. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

34 Vedenejev - Čistjakov, *Brusilov Aleksej Aleksejevič (1853-1926)*, in: A. Artizov - S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 107.

koordinovaný útok podél široké fronty. Ruské síly dosáhly významných průlomů a způsobily chaos v rakousko-uherských a německých liniích. Brusilovova ofenziva však také odhalila slabiny ruské armády. Navzdory počátečnímu úspěchu nakonec udržitelnosti zisků bránily logistické problémy a nedostatečná koordinace se západními spojenci. Ofenziva se nakonec zastavila a její celkový dopad na průběh války byl omezený.³⁵ Carskému Rusku přinesla ztráty okolo 550 tisíc vojáků. Ian Westwell ve své knize *První světová válka den po dni* uvádí zajímavou myšlenku, že v této ofenzivě zemřela či byla zraněna velká většina vojáků silně loajálních k caru Mikuláši II. Ti, co nastoupili na jejich místa o něco později, už tak oddaní nebyli.³⁶ Víme, že Nikitin byl zraněn též, nevíme však, byl-li zastáncem monarchického zřízení státu.

2.3.1. Boj 20. června 1916

Archivní materiály nám umožňují podrobněji nahlédnout do každodennosti vojáka a konkrétně do průběhu některých bojů. Mezi ně patří událost z 20. června 1916, kdy Nikitin u vesnice Skobovo (Minská gubernie, Novogradský újezd) utrpěl střepinové poranění zadní části chodidla a byl otráven bojovými plyny.³⁷

Boj, kdy k tomu došlo, lze na základě vojenských deníků rekonstruovat takto: 20. června 1916 ve 2:45 plukovník Michajlov s 3. batalionem zahájil útok na nepřátelské pozice. Přes značné ztráty se 3. batalion dostal až ke třetí linii zákopů, ze které byl kvůli nedostatečné komunikaci a silné potlačovací palbě nepřítele nucen ustoupit do první linie zákopů, kde byli schopni dělostřeleckou palbu korigovat.³⁸ Plukovník Michajlov utrpěl střepinová zranění neslučitelná se životem při boji u ostatního drátu kdesi u první linie zákopů. Po jeho smrti byl nahrazen plukovníkem, který ale také brzy utrpěl zranění a nebyl schopný bojovat. Břímě velení tak padlo na plukovníka Chadakovského. Ze 46 důstojníků bylo zraněno 32 a zabito pět, na druhou stranu se podařilo zajmout pět nepřátelských důstojníků, 393 vojáků a získat kulometry. D. P. Nikitina potkal při této bitvě stejný osud jako 363 dalších vojáků; po lehčí otravě bojovými plyny a zranění střepinami byl schopen se relativně brzy vrátit do boje. Zvláště se vyznamenalo několik důstojníků a vojáků, mezi kterými byl i kapitán Bulatkin, budoucí Nikitinův přítel,

Jde o typický zákopový systém viz. Ian Westwell, *I. Světová válka*, s. 76-77.

35 Norman, Stone, *The Eastern Front 1914 - 1917*, Penguin Books, 1998.

36 Ian, Westwell, *První světová válka den po dni*, Praha 2013, s. 107.

37 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Svědectví o zranění, potvrzení čís. 854 vyst. polním lazaretem.

38

kterého vyobrazil na výše zmíněné kresbě ze sbírek GVUN.³⁹ Pozice těžce vybojované při tomto útoku udržela carská armáda pouze dva dny, do 22. června 1916.

Z archiválií nám tento boj (a mnoho podobných) vyzní možná až moc dokumentačně, jako přehled číselných údajů. Je potřeba se pokusit alespoň trochu vcítit do jednotlivých účastníků, do toho, co si prožili, čeho dosáhli či nedosáhli. Na první pohled sice lidské ztráty nebyly tak velké, zraněných však bylo mnohem více a následky si tito lidé, pokud přežili další události, nesli po celý život. V kontextu vývoje fronty, průběhu války a zpětné ztráty vybojovaného území se nám celá situace jeví jako dramatická a pro vojáky nepovzbudivá.

2.3.2. Každodennost války

Život 165. pěchotního Luckého pluku od června 1916 do března 1917, kdy byl Nikitin opět zraněn, podrobně zachycuje již citovaný vojenský deník, který si pluk musel vést. Byť je to dokument ryze vojenského charakteru, lze z něj relativně dobře zrekonstruovat např. i všední den vojáků a jeho rutinu.

Krátce po prvním Nikitinově zranění, k němuž došlo 20. června 1916, byl pluk převelen do oblasti Svojtáči – Kamjenka. Cesta byla složitá, zabrala skoro celou noc, jelikož silnice byly kvůli vytrvalému dešti těžce schůdné. Do cíle vojáci dorazili 8. července. Po usídlení a odpočinku se zúčastnili bohoslužby a potom se věnovali rozličným vojenským cvičením. Jak z vojenského deníku vyplývá, nepřítel měl značnou převahu v letadlech, což je převaha velmi značná. Skoro každý den nad plukem prolétaly aeroplány, které shazovaly granáty. Ztráty způsobené letadly nebyly nijak vysoké, často ale utrpěl materiál nebo zvířata. Vojáci a důstojníci se v Kamjence zúčastnili slavnostního dekorování řádem sv. Jiří, které proběhlo za doprovodu polního orchestru. Ceremonii narušilo pět nepřátelských letounů. Tato převaha německého letectví vypadá zvláště, protože „...letectvo ruských branných sil bylo se svými 244 letouny druhé největší v Evropě”.⁴⁰

Dne 12. července dostal pluk rozkaz přemístit se do čtyři hodiny vzdálené vesnice Novosjolki, kde se nacházel až do března roku 1917. Vesnice Novosjolki byla velice blízko první frontové linie a po celou dobu působila jako zázemí pro pluky, střídající se na pozicích. Ve vesnici Novosjolki 165. pěchotní Lucký pluk obdržel posily v počtu 475 mužů a 22.

39 Ruský státní vojensko-historický archiv. F, č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojennych dejstvij 165-go pjechotnogo Luckogo polka za maj i ijun mjesjacy s. 13–17. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

40 John, Keegan, *První světová válka*, Praha 2002, s. 120.

července 1916 byla dokončena ceremonie předávání vyznamenání za hrdinství z boje 20. června 1916.⁴¹ Pluk se poté odebral vystřídat na pozicích 168. pěchotní Mirgorodský pluk, který byl součástí 2. brigády 42. pěchotní divize. Lucký pluk se na pozicích měnil téměř výhradně s ostatními pluky ze 42. pěchotní divize (první brigáda: 165. Lucký pluk, 166. Rovnenský pluk, druhá brigáda: 167. Ostrožský pluk a 168. pěchotní Mirgorodský pluk), nejvíc však s Rovnenským plukem. V srpnu se musel 165. Lucký pluk v rámci jednotlivé výjimky vyměnit s pluky z 5. pěchotní divize.

Doba, kterou vojáci pluku trávili na pozicích pod stálou nepřátelskou hrozbou, byla sedm dní, poté následovala výměna. Nutno podotknout, že tato doba byla skoro vždy dodržována.

Typický přesun k pozicím po týdenním odpočinku probíhal postupně. První na pozice dorazili telefonisté, následovala pěchota a jako poslední byly převezeny těžší zbraně (kulomety, později i minomety). Těžší zbraně se zásadně přemísťovaly v noci tak, aby nebyla známa jejich poloha kvůli nepřátelskému dělostřelectvu. V zákopech a zemljankách vojáci žili pod neustálou dělostřeleckou palbou nepřítele. Některé dny byla zvláště silná, jindy bylo téměř úplné ticho. Průměrné denní ztráty se při klidovém stavu pohybovaly od dvou nebo třech raněných a jednoho mrtvého ke stavu bez ztrát. Čas vojáci využívali různě, hlavně ale k budování a zlepšování pozic, tzn. hloubili zákopy, zesilovali stávající a budovali další palebné pozice.

2.3.3. Propaganda a rozvědka

Z analyzovaných dokumentů si dovoluji zaznamenat pár poznámek k vedení propagandy a vyzvědačské činnosti, které byly ve válce vždy důležitými složkami a jedním z klíčů k úspěchu. Vojáci obou stran byli na dohled a doslech, proto bylo snadné i působit na morálku nepřítele. Tak například 22. srpna 1916 Němci na dohled vyvěsili plakát s textem „Rumuni jsou stejně líní jako vy. Zajali jsme jim 2 generály, 40 důstojníků, 20 000 vojáků včetně 20 děl.“⁴² Ruská strana použila o něco osobnější přístup a pomocí rozvědčků, kteří se v noci dostali k nepřátelským zákopům, distribuovala propagační letáky. Ani jedna strana

41 Ruský státní vojensko-historický archiv. F. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojennyh dejstvij 165-go pjechotnogo Luckogo polka s 1. 7. 1916 do 31. 8. 1916. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

42 Ruský státní vojensko-historický archiv. F. č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojennyh dejstvij 165-go pjechotnogo Luckogo polka s 1. 7. 1916 do 31. 8. 1916. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

nebyla ve vlastní propagandě extrémně úspěšná, spíš se jednalo o osobitý způsob vojáků, jak si s humorem krátit chvíli ve stresujících válečných podmínkách.

Výše jsme zmínili, že nepřítel aktivně používal aeroplány. Z letadel se buďto shazovaly granáty, anebo se využívaly k průzkumu. Další z důležitých způsobů, jak získávat informace o protější straně, bylo působení průzkumníků, kteří byli denně vysíláni na patroly. Zabývali se monitorováním nepřátelských pozic a shromažďováním informací o nově postavených zákopech a opevněních. Podnikali i výpravy k ostnatému drátu nepřítele za účelem jejich eliminace, chytali zajatce nebo napadali nepřátelské hlídky. V rámci průzkumných akcí byly také nasazovány jezdecké oddíly.

2.3.4. Plynové útoky

Již jsme se zmiňovali o plynových útocích.⁴³ Ty vyřazovaly z bojové pohotovosti větší počty vojáků a byly pro lidi velice nebezpečné. Poslední velkou proměnou, která asi nejvíc znepříjemňovala život vojáků, byla stálá hrozba plynových útoků. V případě povětrnostních podmínek, které mohl nepřítel k útoku využít, byl preventivně vyhlášen zelenou raketou poplach, byly ustanoveny speciální hlídky a připravena voda, soda a hyposiřičitan. Ty se používaly k desinfekci zemljanek a dalších míst. K největšímu plynovému útoku, který Nikitin po svém prvním zatčení zažil, došlo 15. listopadu 1916. Němci v několika vlnách vypustili chlór a kyanid. Ruští vojáci se v plynových maskách snažili navést spojenecké dělostřelectvo proti pozicím, ze kterých byl plyn vypuštěn, ale nepříliš úspěšně. Také zapalovali oheň a připravovali vodu se sodou a hyposiřičitanem. Celkové ztráty způsobené tímto útokem byly devět mrtvých a 110 zraněných. S postupem času Němci upustili od vypouštění otravných plynů z lahví a nadále je šířili prostřednictvím dělostřelecké, plynem naplněné munice. Nikitin byl plynem zraněn několikrát. Všechny útoky ale bez větších následků typu ztráty zraku apod. přežil.

2.3.5. Výcvik a volný čas

I na frontě, kde se bojovalo a kde tudíž panovalo nebezpečí, kde vojáci denně přicházeli o kamarády, život neutichl. V zázemí vesnice Novosjolki byl život vojáků naplněn rozličnými aktivitami a odpočinkem. Archivní prameny sdělují, že mezi časově nejnáročnější aktivity se řadil vojenský výcvik. Pokaždé měl trochu jinou náplň, ale je patrné, že se velitelé snažili o co nejkompexnější rozvoj podřízených. Výcvik byl věnován přípravě jak individuální, tak i

společné v rotách. V rámci individuální přípravy vojáci pěstovali gymnastiku, nacvičovali střelbu a boj zblízka. V rámci společné přípravy trénovali přechod přes řeku, útok v rotách, ale zabývali se například i hromadnou sokolskou gymnastikou za poslechu hudby a cvičili se také v pochodování. Někteří důstojníci se také zúčastnili přednášky o nepřátelských odposlouchávacích zařízeních, kde se probíralo jejich použití a detekce. Zhruba jednou týdně bylo úplné volno, v jiné dny byl organizován polní kinematograf, lázeň anebo divadelní představení. Morálku bezpochyby pozvedla návštěva velitele úseku fronty generála Everta.⁴⁴ října 1916, který vojákům poděkoval za chrabrost, již projevili v boji 20. června 1916.

2.3.6. Vnímání Únorové revoluce 1917

Únorová revoluce v roce 1917 (23.2-2.3.1917)⁴⁵ znamenala klíčový okamžik v ruských dějinách, neboť vedla ke svržení romanovské monarchie a nastolení prozatímní vlády. Tato revoluce se odehrála na pozadí první světové války a všeobecné nespokojenosti ruského obyvatelstva, jehož větší část tvořili mobilizovaní rolníci, chybějící rodinám v hospodářstvích a na vesnicích. Nikitin v tuto dobu stále bojoval v rámci 165. Luckého pluku. Podíváme se, jak se svržení monarchie projevilo v řadách vojáků ve válce, kterou zahájil na ruské straně bývalý car Milukáš II.

165. pěchotní Lucký pluk se na svých pozicích (výšina 86,3) držel až do března roku 1917, kdy byl nucen ustoupit. Zajisté na to měla vliv i morálka vojáků, která se po Únorové revoluci ocitla na bodu mrazu. Zpráva o pádu monarchie zastihla Lucký pluk 5. března. O pět dní později podle dokumentů důstojníci spolu s velitelem pluku vysvětlili situaci vojákům a v následující dny museli složit přísahu prozatímní vládě.⁴⁶ V mezidobí se taktéž vytvořily speciální komitety pro uklidnění vojáků.

Dimitrij Pavlovič Nikitin již v hodnosti štábního kapitána utrpěl další otravu bojovými plyny 13. března 1917 u obce Labuzy.⁴⁷ I tento boj si můžeme na základě dokumentů představit: 13. března začalo velmi silné ostřelování pozic, na kterých se zrovna nacházel Rovněnský pluk (Lucký pluk byl v zázemí vesnice Novosjolki). Ostřelování probíhalo v kombinaci chemické i normální munice, což vedlo k velkým ztrátám. 20 minut po první salvě

44 Alexej, Ermolajevič Evert (1857-1926), general viz J. Keegan, *První světová válka*, 242-244

45 Puškareva - Tjutjukin, *Fevralskaja revoljucija*, in: A. Artizov- S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 996-1002.

46 Senin, *Vremennoje pravitelstvo*, in: A. Artizov- S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 184-188.

47 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Svědectví o zranění, potvrzení čís. 542 vyst. polním lazaretem.

se plyn dostal až k Novosjolkám, načež velení obdrželo rozkaz vydat se k vesnici Vaškovci za účelem vyhnout se plynu. Krátce po 17:00 se poté, co minul vesnici Prončaki, dostal pluk do plynového oblaku vysoké koncentrace. Jak jsme již zmiňovali, nepřítel efektivně kombinoval chemickou municí s tříštivou, v této situaci se to ukázalo jako klíčové. Nasazení masek značně zpomalovalo rychlost přesunu. Vojáci si masky sundávali, jen aby unikli smrtícím střepinám létajícím všude okolo. Často si kryli ústa mokrým kapesníkem, což se nedá považovat za dostatečnou ochranu proti agresivním chemikáliím jako chlor nebo kyanid. Celkové ztráty se pohybovaly v řádu stovek. Otráveno bylo 594 vojáků a 11 důstojníků, mezi nimi i Dimitrij Pavlovič Nikitin. Poté, co se pluk dostal na zadané pozice, bylo zřejmé, že řady mužstva značně prořídly, a tak i průzkumníci zaujali místa v zákopech. Očekávaný útok se však nakonec nekonal a vše se poměrně brzy vrátilo do obvyklé rutiny.⁴⁸

2.3.7. Nové zranění a demobilizace

Nevíme bohužel, jak dlouho trvala Nikitinova rekonvalescence, ale vzhledem k dalšímu zranění z července roku 1917 musela být relativně krátká. O posledním zranění máme málo zpráv, jelikož vojenský deník 165. pěchotního Luckého pluku se dochoval jen do konce června 1917. Dle lékařské zprávy, která popisovala jeho zranění, lze s největší pravděpodobností tvrdit, že byl zraněn v rámci rutinního dělostřeleckého ostřelování pozice na vrcholu 86,9 u řeky Šary. Nejspíše byl zasažen dělostřeleckým granátem vyššího kalibru, jelikož procházel léčbou až do 28. ledna 1918. Tento čas však nepromarnil a využil ho ke vzdělávání. Dle dokladů dochovaných v archivní složce GVUN v dubnu 1918 složil zkoušku, na základě které dostal maturitní vysvědčení a přihlásil se na univerzitu, kde si vybral technický a praktický obor. V září a říjnu byl studentem Kyjevské univerzity sv. Vladimíra na zeměměřičském oboru přírodovědeckého oddělení.⁴⁹

Život za války byl náročný. D. P. Nikitin žil v pohybu, bolesti a v neustálé nejistotě, obzvlášť po pádu ruské monarchie. Těžké přesuny v blátivém prostředí Běloruska, hrozby útoků i v relativně bezpečném zázemí, týdenní služba v první linii a jeho zranění rozhodně nepřispěly k jeho zdraví. Tato zkušenost ovlivnila jeho osobnost a určitě pomohla zformovat to, z čeho čerpal po celý budoucí život: schopnost vyhodnotit, adaptovat se, podřídit situaci vlastním zájmům, aby mohl složité období vůbec přežít. Je třeba také poznamenat, že válka s

48 Ruský státní vojensko-historický archiv. F. č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojnyh dejstvij 165-go pječotnogo Luckogo polka s 1. 7. 1916 do 31. 8. 1916. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

49 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Udostoverenije 79.

vnějším nepřítelem, tedy s Němci, se nevyznačovala velkou nenávisť k nepříteli. Navzdory zraněním a dalším útrapám vojenské služby si Nikitin nevypěstoval dlouhodobou nenávisť k německému národu. Lze předpokládat, že určitě měl to, “co se dnes nazývá posttraumatický stresový syndrom”, ale “tehdy ovšem podstatě tohoto jevu nerozuměl prakticky nikdo”.⁵⁰

3. V občanské válce v Rusku

3.1. Historický kontext

V této kapitole bakalářské práce budeme rozebírat občanskou válku v Rusku z hlediska osobnosti Dimitrije Pavloviče Nikitina, který se této války zúčastnil na straně bělogvardějské armády. Pomocí archivních dokumentů se pokusíme konkretizovat, kdy, kde a pod vedením koho válčil, jakých bojových operací se účastnil, jaký měly charakter a výsledek, jak kariérně Nikitin postupoval a jaký byl jeho osud na konci občanské války na straně poražených.

Občanská válka v Rusku mezi lety 1917/1918 až 1920/1922⁵¹ je v moderní historické vědě z hlediska periodizace a příčin vnímána rozporuplně. Část historiků považuje za začátek občanské války boje v Petrohradě v říjnu 1917 a za konec evakuaci posledních větších bělogvardějských armád v roce 1922. Někteří historici zase občanskou válku počítají až od prvních větších bojů v květnu 1918 do listopadu 1920, kdy se generál Pjotr Nikolajevič Wrangel⁵² s armádou evakuoval z Krymu. Příčiny občanské války vyplývají ze silných sociálních, nacionálních a politických rozporů na území Ruska, které se vyostřily v roce 1917 při Únorové revoluci a bolševickému převratu v říjnu roku 1917. Periodizace obecně je v historické vědě jedna z častých třecích ploch. Je totiž založena na osobních preferencích a přesvědčeních. Vzhledem k životnímu osudu D. P. Nikitina, který se evakuoval v rámci Wrangelovy armády v roce 1920 z Krymu na turecký ostrov Gallipoli a v následujících bojích na Dálném východě nijak nefiguroval, budeme Nikitinovy osudy v občanské válce sledovat pouze do jeho evakuace z ruského území.

Ian, Westwell, *Občanská válka* je konflikt mezi organizovanými skupinami v rámci jedné země nebo státu. Tento typ války obvykle vzniká na základě politických, sociálních nebo ekonomických

50

51 S. Chromov (red.), *Graždanskaja vojna*, s. 7-16.

52 Pjotr Nikolajevič Wrangel (1878-1928) in: S. Chromov (red.), *Graždanskaja vojna*, s. 121.

rozporů a zahrnuje ozbrojené střety mezi frakcemi s konkurenčními zájmy, cíli nebo ideologiemi. Na rozdíl od mezinárodní války mezi různými zeměmi je občanská válka vnitřním bojem o kontrolu nebo nadvládu. Podstatu občanské války nejvýstižněji vyjádřil Jevgenij Eduardovič Messner: “Válka obecně je kombinovaný boj mezi mečem a rublem, mezi slovem (propagandou) a diplomatickou lstí; v občanské válce hraje slovo první roli, protože se bojuje za principy. Tyto principy mohou vycházet z idejí nebo ze zájmů, ale důležité je, že principy se nesekejí mečem – sekejí se principy samotné.”⁵³ Další zvláštností občanské války bylo zabíjení a zranění civilistů v obrovském počtu. Orlando Figes s odkazem na ruské zdroje z roku 1928 uvádí, že zatímco během první světové války zranění a zabití civilisté na ruské straně tvořili 63 % celkových ztrát, v občanské válce už to bylo 91% všech zraněných a zabitých.⁵⁴

V archivní složce GVUN je poměrně málo dokumentů, které by zachytily Nikitinův život za občanské války a které by nám poskytly přehled o jeho přesvědčeních v danou dobu. Chybějící prameny nám nahrazuje dokument z Národního archivu. Jedná se o protokol z 6. ledna 1932, který byl sepsán u výslechu D. P. Nikitina v otázce podezření ze špionáže a vyzvědačství pro Sovětský svaz.⁵⁵

I tento dokument, stejně jako řadu jiných dokumentů, které vznikly v určitý časový okamžik a které vysvětlují předešlé události, je třeba hodnotit kriticky a zamyslet se nad tím, co by mohl dotyčný zkrácením informací sledovat, či zda měl vůbec důvody události popisovat nepravdivě. Budeme tedy brát zřetel na to, že u výslechu nebyl cílem Nikitina pravdivý popis minulosti, ale vlastní obhajoba a pokus o vysvětlení.

3.2. Působení D. P. Nikitina v občanské válce

Po posledním zranění v rámci 165. Luckého pluku na německé frontě 13. července 1917 se D. P. Nikitin dostal do nemocnice v Charkově, kde zůstal až do bolševické revoluce. Poslední dva měsíce roku 1917 strávil se svým otcem v obci Belajevka u Charkova, kde byl otec správcem statku. V této době D. P. Nikitin složil maturitu a zapsal se na přírodovědeckou fakultu v Kyjevě, kam dojížděl. Na jaro v roce 1918 se s otcem přesunuli do obce Dubovjazovka v Černigovské gubernii, kde byl D. P. Nikitin od 1. března do 1. listopadu 1918 zaměstnán jako kontrolor nad polními pracemi. Jeho otec zde působil jako inspektor cukrovarských statků, které

53 Jevgenij, Messner, *Chočeš mira, pobedi mjateževojnu!* Moskva 2005, s. 287

54 Orlando, Figes, *The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920*, Past & Present, 129, 1990, s. 168-211, zde s. 172.

55 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12.

spadaly pod správu Josefa Girsy, budoucího českého diplomata a vyslance v Moskvě, jehož osobnosti se dále budeme také věnovat. Předpokladem je, že se Nikitinův otec a Nikitin s Girsou mohli osobně znát; tyto známosti snad v budoucnu Nikitinovi pomohly při navázání styků a kontaktů v Praze a v Moskvě. V Dubovjazovce byl Nikitin s otcem po dobu německé okupace Ukrajiny pod vládou hetmana Skoropadského. Až nacionalistický převrat Symona Petljury na začátku roku 1919 mu byl podnětem, aby si utřídil myšlenky, a tak se rozhodl ke vstupu do dobrovolnické armády. Do bělogvardějských vojenských jednotek vstoupil v únoru 1919. D. P. Nikitin byl nejspíše zastáncem myšlenky jednotného a demokratického Ruska, a volil tak proto menší zlo: „Do armády Petljurovy, který chtěl utvořiti samostatnou Ukrajinu, jsem nevstoupil proto, že jsem byl stoupencem myšlenky velkoruské.“⁵⁶ Odebral se tedy do Stavropolu a připojil se k bělogvardějské armádě pod vedením gen. Petra Nikolajeviče Děnikina (od dubna 1920 gen. Wrangela). Ve Stavropoli se stal velitelem 10. roty 1. pluku gen. Markova. Připomeňme, že Sergej Leonidovič Markov zahynul během druhé kubáňské výpravy v létě 1918. Tzv. markovci se postupem času rozrostli do divize, která čítala tři pluky. Stejně tak rostla i služební hodnost Nikitina. Od velitele roty se stal velitelem praporu a poté i velitelem 1. Markova pluku.

3.2.1. Boje na Donbasu

Pro nahlédnutí do podrobnějšího působení Nikitina od února 1919 v dobrovolnické armádě budu používat válečný deník jednotky, kde sloužil.⁵⁷ Deník se zachoval v archivní složce GVUN⁵⁸ v rámci Nikitinovy pozůstalosti. Celá archivní složka vykazuje velmi pečlivé nakládání Nikitina s historickými dokumenty. Tento nepublikovaný válečný deník je unikátním dokumentem, který popisuje působení druhého a třetího batalionu 1. důstojnického pluku gen. Markova na území dnešního Donbasu. Strojem napsaný deník se do ČSR dostal nejspíše v zavazadle Nikitina, který si jej odvezl z Bulharska s sebou. D. P. Nikitin je v celém deníku od února do května zmíněn dvakrát, poprvé při rekapitulaci velitelů rot a podruhé, když byl 10. března zraněn u Bulavina.

Z obecného charakteru bojových akcí lze i přes nedostatek jiných pramenů vyčíst, jak nejspíše vypadal každodenní život D. P. Nikitina na frontě. Od Běloruska, kde Nikitin bojoval

56 Tamtéž. s. 66.

57 Sjednocení Dobrovolnické armády a armády Donského vojska 8.1.1919 vznikly Ozbrojené síly Jiha Ruska VSJUR viz. *Revolucija i Graždanskaja vojna v Rossii...* sv. 1, s. 319-320.

58 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Zapisky o bojevych dejstvijach 2 go i 3 go batalionov 1 go Oficerskogo generala Markova Polka v Doněckom kamjenougoljnom rajoně c 18.1.1919 do 13.5.1919.

za doby první světové války, se oblast Donbasu podstatně lišila. Byla průmyslově více vyvinutá, protkaná železničními tratěmi se stanicemi, o které se hlavně vedly boje.⁵⁹ Bělogvardějci hojně využívali taktiku, kdy určitou železniční stanici obsadili menším počtem vojáků, ale vždy měli v záloze připravený vlak s rezervními jednotkami. Při nahlášení útoku na některou ze stanic s malou posádkou se vlak s rezervami vydal na pomoc. Posádka vlaku za jeden den bojovala na několika úsecích fronty. Na nepřítele využívání této taktiky působilo dojmem početní převahy bělogvardějců, byť tomu bylo naopak. Dimitrij Pavlovič Nikitin a ostatní příslušníci Dobrovolnické armády tedy zažívali každodenní nejistotu. Nikdy nemohli vědět, zda budou bojovat, či kde budou bojovat. K nejistotě přispěla zjevná převaha Rudé armády v dělostřelectvu a živé síle. Všechna vítězství bílé armády byla marná, protože stále musela ustupovat pod dělostřeleckou palbou.

Celá operace Dobrovolnické armády⁶⁰ na Donbase skončila pro bělogvardějce proražením bolševické jižní fronty, na kterou Anton Ivanovič Děnikin navázal pochodem na Moskvu a vydáním tzv. „Moskevské direktivy.“⁶¹

3.2.2. Pochod na Moskvu

Významný pochod na Moskvu,⁶² popsaný Antonem Ivanovičem Děnikinem v roce 1928,⁶³ zachycuje i vojenský deník z archivní složky GVUN.⁶⁴ Nikitin se do boje vrací po zranění z března 1919 až 3. června téhož roku a je hned povýšen na zástupce velitele třetího batalionu plukovníka Naumova. Nikitin se po uzdravení i přes vyšší funkci stále pouštěl do samotných bojů. Jeden z nich, který proběhl 8. července 1919, je popsán ve vojenském deníku a Nikitin je jmenovitě zmíněn: „Nikitin byl na severním okraji vsi nastřelen zpoza plotu. Nastala půlhodinová extrémně tvrdá přestřelka v poli se skoro dozrálou pšenicí – byly vidět jenom hlavy lidí střelících ze vzdálenosti 300–400 kroků. Rudí ustoupili zanechavše v pšeničném poli mnoho zraněných a mrtvých.“⁶⁵ Třetí batalion se poté na několik červencových dnů

59 Christian Wolmar uvádí, že “vzhledem k tehdejším omezeným možnostem letectva a naprostému nedostatku silnic a aut byla nejhodnější manévrová taktika spojující nasazení obrněných vlaků a jezdeckta”. Christian Wolmar, *Vlaky a války, jak je železnice vyhrávaly a prohrávaly*, Brno 2012, s. 254.

60 Dobrovolčeskaja armija 9.1.1918 in: *Revoljucija i Graždanskaja vojna v Rossii: 1917-1923: ènciklopedija v četjrech tomach*, Moskva, sv. 3. s. 6-8; Georg von Rauch, *Geschichte des bolschewistischen Russland*, Wiesbaden 1956, s. 151-152.

61 Moskovskaja direktiva 3.7.1919 in: *Revoljucija*, sv. 3, s. 69.

62 Letně-osenneje nastuplenije VSJUR 1919 in: *Revoljucija*, sv. 2, s. 489-490.

63 Anton, I. Děnikin, *Pochod na Moskvu. Očerki ruskaj smuty*, Moskva 1928.

64 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3-go batalijona 1-go oficerskovo gen. Markova polka s 12-go maja po 1-e sentjabrja 1919 g. – „Pochod na Moskvu“.

65 Tamtéž, s. 7.

rozmístil ve stanici Kasčevo. Dne 14. srpna Nikitin zastoupil pluk. Naumova a po dobu jeho dovolené velel celému třetímu batalionu. Po návratu plukovníka Naumova velitelství rozhodlo o formování 3. důstojnického pluku gen. Markova,⁶⁶ kvůli čemuž se velká část důstojníků 1. důstojnického pluku gen. Markova odebrala do Charkova.⁶⁷ D. P. Nikitin zůstal a plně přebíral velení nad 3. batalionem 1. důstojnického pluku generála Markova, stále v hodnosti štábního kapitána.⁶⁸ Pramenné podklady, které by pokryly působnost Nikitina v roli velitele 3. Batalionu, nejsou v archivní složce GVUN dostupné, proto lze jen předpokládat, že následující dva měsíce (září a říjen 1919) operoval v okolí Bělgorodu a Koroči.

3.2.3. Ústup na jih

Nejbližší zprávy, které nám osvětlí další měsíce působení Nikitina, pocházejí v deníku 3. důstoj. pluku gen. Markova z listopadu 1919.⁶⁹ Kdo tento text napsal, není z pramenů jasné, ale je jistá šance, že to mohl být i sám Nikitin, proto je třeba ho hodnotit kriticky. Text je psaný na stroji, což nám bohužel neumožňuje určit autora podle rukopisu. Hlubší pátrání v archivech by v budoucnu mohlo pomoci v řešení otázky autorství.

Nikitin a další důstojníci přijeli z Bělgorodu 13. listopadu 1919, aby doplnili stavy. Nikitin byl jmenován velitelem 2. batalionu, kde velice významně zvedl morálku: „Mladý, energický důstojník, vysloužilý markovec, který si získal reputaci mimořádného administrátora, výjimečný svou udatností, péčí o podřízené a spravedlivostí velitele – vše toto značně pozdvihlo náladu batalionu. Přijel náš člověk, důstojník důstojnické školy plukovníka Bulatkina.“⁷⁰ I přes pozvednutí morálky Nikitinův batalion a celá armáda strávila zbytek listopadu ústupem na jih. Situace byla krajně napjatá. „Obyvatelstvo vyprovází armády nářkem a kletbami, jelikož vojsko se na úkor obyvatelstva nejen stravuje, ale je i okrádá.“⁷¹ Z popsané nálady obyvatelstva vyplývá, jak psal výše citovaný Messner, že boj o principy, respektive propagandistickou válku, bílá armáda prohrála.

Zelení (muži, kteří se ukrývali před mobilizací, vedli partyzánský boj jak proti bolševikům, tak proti bělogvardějcům) je neustále ostřelovali, kvůli měkké a bahnitě půdě bylo

66 Markov, Sergej Leonidovič (1878-1918) in: *Revoljucija*, sv. 2, s. 543-544.

67 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Formirovanije i bojevyje dejstvija 3-go oficerskovo gen. Markova polka s 1. sentjabrja po 22. oktjabra 1919 g. „Kursk i Kromy“ s. 1–2.

68 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3-go oficerskovo gen. Markova polka s 22. oktjabrja po 26. dekabrja 1919 goda. „Kromy – Ščigry – Velikyj otchod“ s. 12.

69 Tamtéž.

70 Tamtéž, s. 12.

71 Tamtéž, s. 16.

téměř nemožné transportovat těžší výzbroj a raněné: „Všechny vsi na cestě velkého ústupu jsou přeplněny ustupujícími vojsky...“⁷² Dosavadní velitel pluku kap. Naumov byl kvůli špatnému zvládnutí situace odvelen a jeho místo do příjezdu kapitána Saveljeva převzal D. P. Nikitin. Ihned nechal přeorganizovat strukturu praporu a vytvořit tzv. svobodné roty. Učinil tak zejména kvůli nedostatku lidské síly. O den později toto rozhodnutí potvrdil i kapitán Saveljev, který se připojil k Nikitinově jednotce. V prosinci 1919 bělogvardějci dále ustupovali přes Izjum a Bachmut na jih. Neustálou hrozbou pro ně byla rychlá bolševická kavalerie Bud'onného. Rudá armáda měla tři jízdní armády, což jí dávalo velkou výhodu v mobilitě, jak ukázaly další akce.

Dne 18. prosince 1919 dostali bělogvardějci včetně Nikitina rozkaz vytlačit Bud'onného ze vsi Alexejevo–Leonovo. Kvůli nekompetentnímu vyššímu velení se markovci dostali do obklíčení. Samotný rozkaz zaútočit na jízdní armádu pěšími silami byl vrcholem bláznovství. Je logické, že jezdec je rychlejší než pěšák, a proto bude pěchota velmi brzy obklíčena a poražena jízdou, což se také stalo.

Ztráty v této bitvě dosáhly až devadesáti procent. Uprchnout se podařilo jen hrstce vojáků včetně D. P. Nikitina. Zbytky divize pokračovaly a zastavily se až v Rostovu na Donu.

V Rostovu se vojáci nezdrželi dlouho, dále putovali přes stanici Kisljanovka až do stanice Umanskaja, kam došli na začátku ledna 1920: „Po neuvěřitelně těžkém ústupu od města Orel, po kolosálních ztrátách, které utrpěl, ochromený a nepočtený, s obrovským množstvím nemocných všemi typy tyfů a chřipek a se zrovna se vyléčivšími – pluk konečně odpočívá.“⁷³

Kubáňská oblast bělogvardějce překvapila nevlídným přijetím ze strany obyvatel. I zde se objevují důkazy prohrané ideologické války. V kontrastu s Ledovým tažením z roku 1918⁷⁴ jim obyvatelstvo odmítlo poskytovat stravu i bydlení. Vojáci si je museli vynutit silou. Tím se často dostávali do přímé konfrontace s místními. Dne 20. ledna 1920 do stanice Umanskaja dorazily zprávy o bolševickém povstání ve městě Ejšk, kam byl vypraven 3. pluk gen. Markova, aby povstání potlačil, což se ke konci ledna podařilo. Dne 29. 1. 1920 byla doručena potřebná materiální pomoc z Anglie. Na rozdíl od minulých dodávek se na konci ledna 1920 britské velení rozhodlo obejít bělogvardějské velení a rozdávat pomoc přímo vojákům. Chtělo tak hlavně zamezit „ztrátám“ kvůli korupci. Po celou dobu působení ve stanici Umanskaja byly

72 Tamtéž.

73 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3-go officerskovo gen. Markova polka s 26. dekabnja 1919 goda po 17 fevralja 1920 goda – „Olginskaja operacija“ s. 2.

74 Pervyj Kubanskij pochod (Ledovyj, Ledjanoj) in: *Revoljucija*, sv. 3, s. 289-290.

markovské pluky doplňovaly jak materiálně, tak po stránce lidských zdrojů, jak jen to šlo. Nově mobilizovaní byli často muži s vysokoškolským vzděláním nebo naopak sedmnáctiletí nezkušení odvedenci. D. P. Nikitin právě jednu skupinu sedmnáctiletých odvedenců učil, jak efektivně vést boj s kavalerií.⁷⁵ Tato poznámka ukazuje, že hlavním protivníkem Nikitinova pluku bylo stále jezdecktvo. Konkrétně, jak se můžeme domnívat, Bud'onného První jezdecká armáda. Bud'onného taktika spočívala v nájezdech do týlu a ničení skladů. Jezdecktvo se vyhýbalo útokům na pěší formace, a tak pěšáci vycvičení Nikitinem pravděpodobně neměli mnoho příležitostí uplatnit své dovednosti.

Na začátku února dostali bělogvardějci rozkaz vydat se k Rostovu a dobýt pravý břeh řeky Don. Dne 9. února na sklonku útoku dorazila zpráva o neúspěchu kubáňských kozáků,⁷⁶ kteří začali ustupovat ke stanici Tichoreckaja, a tak se plány změnily. Markovci měli nyní vystřídat donské kozáky u stanice Olginskaja, kam dospěli v polovině února 1920. Zkázka této stanice začala 16. února, kdy rudoarmějská kavalerie hluboce objela levé křídlo bělogvardějců. Na jejich útok měli reagovat kavaleristé a pěchota 1. pluku gen. Markova. Nevycvičená bílá jízda ale zpanikařila a prchla z bojiště. Zanechala za sebou pěchotu prvního pluku, který byl téměř celý zničen. Rudá jízda potom začala útočit na tyl zbývajících dvou pluků a hrozilo zničení celé divize. Její velitel Kancerov rozkázal druhému batalionu pod velením štábního kapitána Nikitina, aby zatlačil nepřátelské jezdecktvo zpět: „Štábní kapitán Nikitin, v čele osmi jezdců 2. batalionu, se vrhl do laviny rudých, kteří nevydrželi nátlak palby a útok hrstky odvážlivců a začali spěšně ustupovat...“⁷⁷ Z nestranného pohledu je pravděpodobnější, že jezdecký nájezd do týlu zastavily salvy spolubojovníků z jiných batalionů. Nikitin porušil obyčejné předpisy, podle kterých bylo zakázáno se pohybovat mezi palbou svých pěšáků a nepřátelskou jízdou.⁷⁸ Svým hrdinským útokem tak vlastně spíše kryl nepřítele před efektivní palbou vlastních a umožnil mu rychlý ústup. Rudí by se sotva zalekli osmi jezdců. Vidíme zde ale jejich taktiku: vyvolat paniku a rychle ustoupit, pokud narazí na organizovaný odpor. Tato taktika celkem odpovídala pravidlům boje jízdy proti pěšákům. Nebylo to žádné speciální či vzorové válečné umění.

Divize byla zachráněna, ale jak se ukázalo později, ne na dlouho. Velení přikázalo ustupovat směrem ke stanici Chomutovskaja, krytí měl poskytovat Nikitinův 2. batalion. Při

75 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija, s. 8.

76 Edvard Hallet, Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, London 1966, Vol. I, s. 300.

77 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija, s. 9.

78 Předpisy boje jízdy proti pěšákům: T. D. Kruglikov, *Rukovodstvo dlja podgotovky k ekzamenu na čin praporščika pjechoty, kavaleii i artelerii*, Izd. 7, Moskva 1916, s. 68.

ústupu mezi prvním a druhým plukem vznikla velká mezera, kterou využila nepřátelská jízda a odřízla 2. pluk, který skoro celý padl do zajetí. Jak vidíme, i přes hrdinství Nikitinova batalionu byla divize poražena. Výše zmíněný útek bílé jízdy, stejně jako kapitulace celého pluku, ukazuje na nízkou morálku bílé armády. Pěší pluk se mohl snadno ubránit jezdecku, ale raději se vzdal.

Zbytky 3. pluku a divize se stáhly do stanice Stjepnaja a byly začleněny do záloh. Celá Dobrovolnická armáda se poté stáhla za řeku Don a směřovala k Novorossijsku k evakuaci na Krym.

Zbytky markovské divize byly na konci února sjednoceny pod velením plukovníka Blejše⁷⁹ a připraveny k evakuaci na Krym, která proběhla 14. března 1920 v transportu s názvem Margarita. „Celé město je obklopeno září plamenů, vzduchem se šíří hlasité výbuchy, hoří i přístav. Je teplá jarní noc. Na pozadí plamenů se hemží lidské mraveniště (...) Koně smutně ržou (...) V 0:45 v noci na 14. března transport Margarita pomalu vyplul z přístavu k břehům Krymu.“⁸⁰

Při této kampani Nikitin z našeho hlediska rozvinul své teoretické znalosti z vojenského učiliště a začal je praktikovat v praxi. Začala se u něj projevovat schopnost velet. Osobně se dostal do několika přestřelek, jejichž charakter byl odlišný od zákopové první světové války. Boje o stanice na Donbase byly o poznání osobnější, často na daleko kratší vzdálenost. Nikitin prokázal chabrost a schopnost zadaptovat se i v náročných podmínkách. Ale přesto dospíváme k závěru, že Nikitin nebyl dost zkušeným důstojníkem. Byl statečný, ale vojensky vzdělaný jako jeho rudí protivníci nebyl. Lze tak soudit na základě prohraných bitev a na základě prohrané války.

3.2.4. Krym

Cesta byla velice náročná, loď nebyla stavěna na tak velké množství lidí. Nefungovaly ventilátory pro obnovu vzduchu, nebyl dostatek pitné vody, zranění leželi vedle nemocných a zdravých vojáků. Plukovní lékař Revjakin dokonce spáchal sebevraždu.⁸¹ První zastávka byla Feodosie, kde se doplnila pitná voda, a transport dál pokračoval směrem na Jaltu a Sevastopol.

79 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3-go officerskovo gen. Markova polka s 17. fevralja 1920 goda po 14. marta 1920 g. – Odchod k Novorossijsku: Novorossijsk – Lipki – Evakuacija s. 3.

80 Tamtéž, s. 6.

81 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3-go officerskovo, perejmenovannovo v 3. gen. Markova pjechotnovo polka s 15/III po 9/IX 1920 g. – „Krymskaja operacija“ – Perekop – Kachovka – Aleksandrovsk s. 1.

Dne 16. března v 11:00 Margarita připlula k Sevastopolu. Město markovce překvapilo dobrou organizací administrativního aparátu, čistotou a přívětivostí obyvatelstva.⁸² Několik dní po přistání se jednotky 3. markovského pluku přesunuly do Simferopolu a ubytovaly se. Dne 23. března odstoupil generál Děnikin z velení a svůj post předal generálovi Wrangelovi: „Generál baron Wrangel je jmenován hlavním velitelem vojsk. Všem, co se mnou šli v těžkém boji, se nízce klaním. Bože, dej vítězství armádě, zachraň Rusko. Děnikin.“⁸³ Hlavním cílem ze začátku krymské kampaně bylo doplnit jak materiální, tak i lidské zdroje. Paradoxně posily nepocházely z mobilizovaných branců, ale z fúzí existujících jednotek a později ze zajatců. Krym byl, co se lidských zdrojů týče, kvůli masivním mobilizacím v roce 1918 a 1920 značně vyčerpán. Baron Wrangel se obával, že další mobilizace povedou k nepokojům mezi obyvatelstvem.⁸⁴

D. P. Nikitin a jeho působení na Krymu ho kariérně posunulo ze štábního kapitána na podplukovníka. Kvůli nedostatku jiných pramenů není jasné, kdy přesně byl povýšen. První zprávy o něm už v hodnosti podplukovníka pocházejí ze 24. dubna 1920, kdy sloužil jako zástupce velitele 3. pluku plukovníka Ufralova. Nikitin se do bojů na Krymu zapojoval z velitelského stanoviště. Před bitvami zkoumal terén a prováděl další podobné činnosti.⁸⁵ První bojové nasazení jeho jednotky se odehrávalo na tzv. Perekopském valu. Cílem bylo projít obranou bolševiků, zajistit přechod přes Syvaš („Shnilé moře“ oddělující Krymský poloostrov od pevniny) a dostat se do severní Tavrie. Útok se povedl a už 26. května 1920 se slavil úspěch: „Zničená 13. sovětská armáda, 52. lotyšská brigáda a brigáda „rudých orlů“ ustupují na sever přes řeku Dněpr.“⁸⁶ Nikitin a Markovy pluky pokračovali v útoku. Měli za úkol vytlačit zbytky rudoarmějců z městečka Kachovka, které bylo strategicky důležité kvůli přepravě přes Dněpr. Před útokem na Kachovku 21. června 1920 se podplukovník D. P. Nikitin vydal na průzkum terénu: „Za stmívání se pomocník velitele pluku podplukovník Nikitin vydává na obrněném vozidle „Kornilovec“ (...) na průzkum západní části stanice B. Kachovka.“⁸⁷ Za velkou cenu se podařilo dosáhnout sporného vítězství. Kachovka byla obsazena, ale brody přes řeku do

82 Tamtéž.

83 Tamtéž, s. 2.

84 A. V. Annenkov, *Markovskije casti do i posle novorossijskoj evakuacii (mart 1920 goda): čislennost, struktura, materijalnoje obespečenije*. Online. Kurská státní univerzita, 2012. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/n/markovskie-chasti-do-i-posle-novorossiyskoj-evakuatsii-mart-1920-goda-chislennost-struktura-materialnoe-obespechenie/viewer>. [cit. 2023-12-12]. s. 6

85 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3-go oficerskovo, perejmenovannovo v 3. gen. Markova pjechotnovo polka s 15/III po 9/IX 1920 g. – „Krymskaja operacija“ – Perekop – Kachovka – Aleksandrovsk s. 11.

86 Tamtéž, s. 15.

87 Tamtéž, s. 20.

rukou bílých nepadly. Ve stejnou dobu do pluku dorazily zprávy o zničení rudé jízdni armády Žloby, která se ocitla v kotli severně od Melitopole.

Tyto dva úspěchy značně pozvedly morálku bělogvardějců, kteří znovu uvěřili v možné vítězství nad bolševiky.⁸⁸ Na začátku července byla divize převelena k Melitopoli, kde se zúčastnila dalších bojů. Nedaleko stanice Novaja Jakovlevka 13. července 1920 pluk zničil Internacionální maďarskou brigádu a značně doplnil své řady zajatci.⁸⁹ Zde vidíme další ze specifických vlastností občanských válek, armády často braly nepřátelské vojáky do zajetí, aby je zapojily do bojů na vlastní straně. Okolo stanice Novaja Jakovlevka působil pluk až do srpna a účastnil se menších bojů. V poslední den července byl dělostřeleckým granátem vypáleným z obrněného vlaku zabit velitel 3. pluku Ufralov a podplukovník D. P. Nikitin zaujal jeho místo. Na konci července začaly tzv. burčatské boje o stanici a městečko Burčatsk. Charakter bojů byl zajímavý rozsáhlým použitím obrněných vlaků (bolševici jich měli k dispozici až pět, bělogvardějci čtyři: „Kňjazj Požarskij, Dimitrij Donskoj, Oficer a Ivan Kalita“) a také tanků s obrněnými vozidly vybavenými kulomety.⁹⁰ Rudarmějci jich měli v roce 1920 již víc než sto a jejich drtivá většina byla vlastní výroby podle pozoruhodného výrobního programu nové moci, neboť “obrněné vlaky byly zdaleka nejsložitější a nejnákladnější zbraní používanou Rudou armádou a zároveň nepochybně tou nejúčinnější”.⁹¹ Po boji o stanici Burčatskaja bylo velení armády spokojeno a markovské pluky měly pokračovat a dobýt město Aleksandrovska: „Jízda (...) v čele s podplukovníkem Nikitinem obsadila nádraží a rozsáhlé sklady munice.“⁹² Při ústupu rudoarmějci do řeky shodili celý vlak s vlastními zraněnými vojáky, aby nepadli do rukou bělogvardějců. Další zářijové dny proběhly v Aleksandrovsku relativně klidně. Pluky se zásobily zimním oblečením, zbraněmi, podařilo se doplnit lidské stavy z vojenských zajatců a začal se stavět pontonový most přes Dněpr.⁹³ Dne 25. září se celá divize přesunula na pravobřežní Ukrajinu a začaly boje u stanic Vesjolaja a dalších.

Nikitin byl s 3. plukem v přední linii vklíněný mezi sovětské divize. Od zajatých rudoarmějců zjistili, že čekají posily o velikosti celé divize (46. sovětská divize). Ocítl se tak v těžké situaci, jelikož byl odříznut od ostatních pluků: „Nikitin, uvědomiv si nastalou situaci

88 Tamtéž, s. 21.

89 Tamtéž, s. 24.

90 Tamtéž, s. 31-32.

91 Christian, Wolmar, *Vlaky a války*, s. 254.

92 Tamtéž, s. 40.

93 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Bojevyje dejstvija 3. gen. Markova pječotnovo polka s 17. sentjabrja po 1. nojabrja 1920 g. – Aleksandrovska – Pravobreznaja Ukrajina – Geničesk – Tjup Džankoj – Simferopolj – Sevastopolj – Transport „Cherson“ s. 1–3.

a znaje svoji jednotku, se rozhodl přijmout nerovnocenný boj a rozbít čerstvé posily rudých.“⁹⁴ Odvážný krok se Nikitinovi povedl a 3. pluk i přes ztráty nebyl zničen nebo úplně odříznut a o den později se přesunul k 2. pluku. Další dny probíhaly ve znamení bojů o stanici Vesjolaja a Lukaševka, která sloužila jako předsunutá základna. 3. pluk utrpěl velké ztráty, ale průběžně se doplňoval množstvím zajatých rudoarmějců a tlačil 138. brigádu rudých na sever. Nikitin byl postupem času více a více heroizován. „Velitel pluku podplukovník Nikitin se štábem pluku, jízdou a eskadronou jízdních průzkumníků 3. pluku (...) zaútočil z boku a týlu při podpoře našich dělostřelců na pěchotu nepřítele (...) Jedoucí rychle a v sevřené formaci je přivítala střelba z pušek a kulometů nepřítele. Krátký nemilosrdný boj, který stál mnoho životů na obou stranách, se skvěle otočil v náš prospěch – protivník nesl obrovské ztráty, zčásti sečnými, zčásti střelnými ranami, a začal ustupovat na západ, zatímco ho pluk doháněl. Zajatci se nebrali.“⁹⁵ Rozkaz nebrat zajatce byl již v té době považován za porušení válečných pravidel a válečný zločin. Bělogvardějci se však k takovým činům, o jejichž zločinnosti neměli s největší pravděpodobností ani důstojníci tušení, ochotně přiznávali. To může být jeden z důvodů, jenž vysvětluje brutalitu, s jakou sovětské bezpečnostní služby pronásledovaly a zabíjely v exilu nejvyšší důstojníky bílé armády. Ti totiž nebyli natolik nevinní, za jaké je vydává jejich vlastní propaganda.

Dne 1. října průzkumníci objevili značné posily nepřítele, Neúspěchy jízdy na jihu a smrt generála Babieva přiměla kornilovce k evakuaci na levý břeh Dněpru. Markovci je měli kryt a poté se také evakuovat. Rudí se na levý břeh Dněpru dostali v první třetině října 1920 a morálka bělogvardějců strmě padala. Nebyl dostatek oblečení ani jídla, což v kombinaci s dlouhými pochody vedlo k častému hledání úkrytu v chatkách a odmítání pokračovat dále. Dne 16. října se markovci vrátili do stanice Vesjolaja a poté pokračovali dále na jih. Rudí skvěle používali rychlou kavalerii k nepředvídaným útokům. Markovci z území severní Tavrije doslova prchali přes Arabatskou šíji, která byla neustále ostřelovaná kulomety. Zranění vojáci neměli šanci na záchranu, takže byli ponecháni vlastnímu osudu. Podplukovník Nikitin byl 22. října kvůli nemoci evakuován a velení krátkodobě přešlo na podplukovníka Sagajgače. Armáda na konci října trpěla nekázní, vojáci odhazovali zbraně a co nejrychleji prchali směrem na jih. Rozkaz z 30. října zněl jasně: „Glavkom vydal rozkaz evakuovat Krym.“⁹⁶ V tuto chvíli se začala šířit panika. Vojáci nevěřili, že se vejdou na lodě, které měly zanedlouho odplout.

94 Tamtéž, s. 6.

95 Tamtéž, s. 10.

96 Tamtéž, s. 27, 30.

Mysleli si, že budou ponecháni napospas osudu na jihu Krymu. Z 3. pluku zbylo 60 až 70 lidí, převážně jízdních průzkumníků, kteří uprchli a dostali se do Simferopolu a dále pokračovali do Sevastopolu, kde se na rozkaz generála Kutěpova pluk vydal do Kilen Bucht a nalodil se na transport „Cherson.“⁹⁷

Na Krymu se D. P. Nikitin jen utvrdil ve svých schopnostech. Dovolujeme si říci, že dokázal vnitřně předpovědět, kam tyto boje povedou, a tak se včas odebral na jih, aby přežil, deportoval se se zbytkem armády a začal žít nový život. V tuto dobu ještě nevěděl kde, s kým a jak, ale bylo mu jasné, že pro něj válka skončila a je čas na nový začátek.

97 Tamtéž, s. 32.

4. Emigrace

4.1. Turecko a Bulharsko

Tato kapitola bakalářské práce se věnuje z širšího hlediska emigraci z bývalého Ruského impéria jako sociálnímu fenoménu. V tomto případě se jedná o politickou emigraci, jelikož Nikitin emigroval v rámci armády, které prohrála v boji proti nové moci. Zde se podíváme, jak obecně probíhala emigrace, kam vojáci a lidé, kteří nepřijali bolševickou moc, z Ruska utíkali, co je spojovalo, jakými cestami kromě již popsaných a pomocí jakých prostředků tak činili, kde se na čas usadili a jak vnímali vlastní identitu. Na Nikitinově příkladu pomocí archivních dokumentů ukážeme, co mohli ve volném čase vojáci dělat, čím se mohli živit, a přiblížíme jeho osobní život.

Po revoluci v Rusku vzplála občanská válka, která v začátku dala mnoha vzdělaným lidem naději na organizaci demokratické vlády ve státě. To se však nenaplnilo, bolševická vláda často podporovaná rolnickým obyvatelstvem, které v Rusku tvořilo většinu populace, se udržela a vyhrála. Poté následovala mohutná emigrační vlna, která se skládala z opozičních bílých vojsk a obyvatelstva z bolševiky dobytých území.⁹⁸ V začátku se počet uprchlíků odhadoval na milion a půl až dva miliony lidí, v některých dnešních výzkumech se uvádí i sedm až osm milionů lidí.⁹⁹ Ne všichni však v zahraničí zůstali, zpět do vlasti se v průběhu 20. let 20. století vrátilo zhruba pět set tisíc osob.¹⁰⁰

Nový bolševický režim donutil opustit Rusko příslušníky všech sociálních skupin obyvatelstva jako např. vojáky, intelektuály, vědce nebo politiky. Hanuš Nykl uvádí: „Značný podíl mezi exulanty tvořily elity někdejší Ruské říše, a to jak politické, tak vzdělanostní a kulturní. Armádní důstojníci, předáci nebolševických politických stran a duchovní odcházeli

98 Historické okolnosti revoluce a občanské války byly v literatuře mnohokrát popsány. Uvedeme např. obecné práce: Z. Vydra et al., *Dějiny Ruska*, Praha 2017, s. 276-303. A. B. Zubov (ed.), *Dějiny Ruska 20. století*, I, Praha 2014, s. 435-690.

99 Údaje o počtech emigrantů viz Marie Magidová (publikacija i komentarij), *Čheidze Konstantin, Sobytija vstreči, myslj. Gl. VIII. Praga - Pariž - Praga*, in: Ljubov Běloševská (ed., aut.), *Vzpomínky. Deníky. Vyprávění. Ruská emigrace v Československu*, sv. I. Praha 2011, s. 176, odkaz č. 280. Také J. I. Pivovarov, *Rossijskoje zarubežje. Socialno-istoričeskij fenomen, rol i mesto v kulturno-istoričeskom naslediji*, Moskva 2008, s. 82.

100 S. Gagen - D. Chaloupka - J. Jančárková - V. Tokoš, *Vášeň*, s. 20.

spolu s inženýry, lékaři, vědci, spisovateli a filozofy.“¹⁰¹ Tak vznikl sociokulturní fenomén rozptýlený po celém světě včetně Číny.

Příslušníky ruské emigrace ve Francii, Německu, USA a jiných státech včetně Československa spojovala jednotná kolektivní identita založena na nedobrovolném opuštění domoviny a touze vrátit se zpět. Ideologické spektrum emigrantů bylo také velice široké. Vlast opustili monarchisté, prozápadní liberálové, národní socialisté, a samostatnou skupinou byli kozáci.

Území bývalého Ruského impéria emigranti opouštěli třemi hlavními cestami. Jižní směr, který vedl z černomořských přístavů, dálnovýchodní směr a směr severozápadní. Nebyly to jediné trasy. To vidíme na příkladu akce tzv. Parníku filozofů, při které Petrohrad muselo na lodi nuceně opustit na 200 významných intelektuálů.¹⁰² K deportovaným patřili politici, vědci a filozofové: N. A. Berďajev, A. A. Kizevetter, J. D. Kuskovová, N. O. Losskij a jiní.¹⁰³

Jak již bylo uvedeno, jedním ze směrů, kterým emigranti, potažmo vojáci, opouštěli domovinu, byla tzv. jižní cesta, která vedla z černomořských přístavů do Turecka nebo jiných států, jako bylo např. Řecko, Egypt, či až na africký kontinent.¹⁰⁴ Pro většinu exulantů byl první stát, kam přijeli, jen přechodným místem pobytu. Během relativně krátké doby se lidé ve velké většině bez finančních zdrojů a jakékoli podpory ze strany hostitelských zemí museli rozhodnout o své budoucnosti.

Dne 1. listopadu 1920 se Nikitin a armádní sbor pod vedením gen. A. P. Kutěpova evakuoval na turecký poloostrov Gallipoli, kde ve vojenském táboře Dimitrij Pavlovič Nikitin strávil rok svého života. Zbytky markovských pluků byly nyní spojeny do tzv. „svobodného pluku.“ V Gallipoli Nikitin převzal velení nad III. praporem.¹⁰⁵

Život se odehrával ve vojenském táboře, kde byli vojáci ubytováni. Z archivních pramenů víme, že v prosinci 1921 byly pěší divize z Gallipoli převeleny do Bulharska do kasáren u Orechova. Traumatizující situace se projevovala na psychickém stavu vojáků, zdravotní stránka také o sobě dávala vědět, mnoho lidí potřebovalo pomoc, kromě toho měly

101 Hanuš, Nykl (ed.), *Instituce a osobnosti meziválečné emigrace v Československu*, Praha 2021, s. 7

102 Sergej, Gagen – Dana, Hašková – Jakub, Hauser – Tereza, Chlaňová – Julie, Jančárková et al. *Zkušenost exilu: katalog výstavy Osudy exulantů z území bývalého Ruského impéria v meziválečném*. Praha 2017, s. 18.

103 V. G. Makarov - V. S. Christoforov, *Vysylka vmesto rasstrela. Deportacija intelligenciji v dokuntach VČK – GPU. 1921-1923*, Moskva 2005, s. 5.

104 A. A. Širinskaja, *Bizerta. Poslednjaja stojanka*, Moskva 1999.

105 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. K. 239. Sign. 200-239-5/12 s. 67.

vliv na celkovou situaci i různé lidské vlastnosti. Starším důstojníkům podle dokumentů např. mnohokrát vadily rychle nabyté hodnosti u mladších ročníků. Neshody mezi důstojníky a vojáky, které začaly již v Turecku, přivedly Nikitina k vystoupení z armády.

Nezanedbatelným předmětem sváru byla také politika. Proti bolševikům byli sice všichni, ale společný nepřítel bylo to jediné, co je spojovalo. Část armády preferovala monarchii. Monarchistické myšlenky zastával i gen. Kutěpov, tzv. demokratickou skupinu vedl gen. A. V. Turkul, který se však později za druhé světové války paradoxně postavil na stranu nacistického Německa.

Pobyty v Turecku a Bulharsku dal Nikitinovi mnoho do jeho osobního života, na Gallipoli poznal mladou emigrantku Olgu Kušnierukovou. Byla to vzdělaná a statečná žena, vdova po padlém vojákově z Ledového tažení v roce 1918. Setkání tohoto páru skončilo svatbou. V dubnu 1922 se s Olgou D. P. Nikitin oženil.¹⁰⁶

Po vystoupení z armády se Nikitin spolu s manželkou odebral do Vračanského okresu, kde byl v obci Hromšina zaměstnán jako zeměměřič. Zeměměřičství bylo v Bulharsku kvůli daňové úpravě velice aktuálním a potřebným oborem. Každá obec měla tehdy povinnost přeměřit pozemky, odborníků však byl nedostatek. D. P. Nikitin tuto činnost vykonával šest měsíců, vydělal si něco přes 20 000 levů.¹⁰⁷ Bulharsko bylo chudým státem s omezenou možností pro pracovní uplatnění a emigranti se kvůli tomu ohlíželi po jiných místech. Atraktivní a lákavou destinací bylo Československo.

106 Tamtéž, s. 68.

107 Tamtéž.

4.2. Československo (1922–1931)

Tato kapitola bakalářské práce se věnuje konkrétnější otázce emigrace do Československa. Zde budeme rozebírat, jaké politické postavení československý stát zaujal vůči nově vzniklé mohutné vlně exulantů po skončení občanské války v Rusku. Podíváme se na vznik a průběh unikátního programu, který nesl název Ruská pomocná akce, na tvůrce a vykonatele akce, na její cíl. Zhodnotíme, jak akce dopadla, a uvedeme, jakou výjimečnost měla v kontextu obdobných pomocných programů po světě.

Emigranti z území bývalého Ruského impéria, kteří se ocitli v Turecku, na Balkáně nebo i jinde, a to bez prostředků, bez majetku, často dokonce i bez dokladů, usilovně hledali možnosti pro lepší život. Takové možnosti nabídl běžencům právě na mapě světa nedávno vzniklý nový stát – Československo.

Emigrace z území bývalého Ruského impéria se na území našeho státu jako historické téma začala zkoumat po roce 1989, jelikož archivy zpřístupnily své sbírky badatelům. L. Běloševská, Z. Sládek a celá řada dalších historiků a archivářů se stali průkopníky ve výzkumu ruské emigrace. Nejstarším pracovištěm, které se tomuto tématu v ČR věnuje dodnes, je Slovanský ústav AV ČR.

Podle Z. Sládka a L. Běloševské se běženci v ČSR začali objevovat v roce 1919, tehdy to většinou byli internovaní vojáci. Další skupinu tvořili emigranti z evropské části Ruska, hlavně z Pobaltí. S československými legionáři dorazili další exulanti, kteří se přidali cestou, anebo ve Vladivostoku. Největší vlna utečenců přišla v roce 1921, právě po již vícekrát zmíněné porážce bělogvardějské armády na jihu Ruska. Po vojácích následovali Ukrajinci z poraženého vojska Petljury. V roce 1922 začala přijíždět inteligence, která byla vyhoštěna z vlasti novou sovětskou vládou.¹⁰⁸

Prezident republiky T. G. Masaryk inicioval program pomoci – rozsáhlou mezinárodní humanitární akci. D. Hašková píše: „Obecná orientace politických názorů většiny

108 Zdeněk, Sládek – Ljubov, Běloševská, *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*, Praha 1989, s. 19; Historie Parníku filozofů viz V. Makarov - V. Christoforov, *Vysylka*, s. 5.

československých politiků, kteří existenci bolševického Ruska nepřijali a neuznávali, výrazně přispěla k příznivému postoji zdejší vlády k emigrantům.“¹⁰⁹

Ruská pomocná akce (dále pouze RPA) byla vládou schválená již v roce 1919, financovaná a realizována Ministerstvem zahraničních věcí ČSR. Podpora RPA probíhala také s pomocí jednotlivých mecenášů včetně prezidenta T. G. Masaryka. Vedle MZV se na realizaci podílely ministerstva, úřady a další instituce. RPA měla mimořádný význam, stala se ve světě prvním programem pomoci uprchlíkům, který posléze posloužil za vzor řadě jiných států.¹¹⁰

D. Hašková uvádí, že v rámci RPA „bylo zemědělcům, studentům a vědcům umožněno přijet do Československa pracovat, dokončit studia nebo pokračovat ve vědecké práci, ale i založit zde školy, vědecké, společenské a kulturní instituce“.¹¹¹ RPA měla tedy za cíl využít potenciál vědců, pedagogů a představitelů technických oborů, dát možnost mladým běžencům získat v ČSR vzdělání, a také zařadit větší množství ruských rolníků do systému československého hospodářství. Počítalo se s 1000 studentů a 4000 rolníků.¹¹² RPA poskytovala pomoc také tvůrčí inteligenci: spisovatelům, žurnalistům, umělcům a dalším.¹¹³

Dle D. Haškové, „politici předpokládali, že se po porážce bolševiků pomocná akce příznivě odrazí v ekonomických i politických vztazích s novým Ruskem“.¹¹⁴ Akce byla původně plánovaná jako krátkodobá, při jejím schvalování se vycházelo z předpokladu, že se bude jednat o období 5 až 8 let, nicméně situace v sovětském Rusku, která se neměnila, donutila emigranty buď Československo po pár letech opustit a přestěhovat se na Západ (případně se vrátit do SSSR), nebo v ČSR zůstat a postupně se asimilovat.

Tématem této bakalářské práce je osud emigranta, což se dotýká i velkého téma integrace cizinců do nové hostitelské kultury. Úspěšné začlenění skupiny běženců do československé společnosti vždy bylo a, jak ukazuje moderní doba, je složitou otázkou. Důležitými byli pro uprchlíky v novém prostředí lidé, kteří s nimi mohli mluvit jejich mateřskou řečí a mohli s nimi případně sdílet zkušenost života v Rusku. Dotýkáme se zde i problému rusko-českých vztahů v dlouhodobějším historickém horizontu.¹¹⁵ Před první světovou válkou žila v Rusku nemalá skupina Čechů – učitelů, hudebníků, inženýrů,

109 Dana, Hašková, *Meziválečná ruská emigrace a SLÚ, edice Věda kolem nás, Slovanský ústav AV ČR*, Praha 2019, nestránkováno.

110 S. Gagen - D. Chaloupka - J. Jančárková - V. Tokoš, *Vášeň*, s. 20-21.

111 D. Hašková, *Meziválečná ruská emigrace*, s. 2.

112 Z. Sládek - L. Běloševská, *Dokumenty*, s. 19.

113 Anastasie, Kopřivová, *Střediska ruského emigrantského života v Praze*, Praha 2001 s. 8.

114 D. Hašková, *Meziválečná ruská emigrace*, s. 2.

115 Viz další literatura k tématu: Jelena P. Serapionova, *Čechi i Slováci v Ruské říši (poslednjaja tret 19 – načalo 20 vv.)*, Moskva 2021.

obchodníků apod., kteří díky schopnostem a vzdělání pracovali v různých odvětvích zemědělství, průmyslu, kultury a školství a byli dobře zabezpečeni, vlastnili půdu, majetky a podniky. Po revoluci část této skupiny z Ruska odešla a vrátila se do nově vzniklého Československa. Jako příklad zde lze uvést postavu již zmíněného českého diplomata Josefa Girsu, aktivního podporovatele Ruské pomocné akce, se kterým se pravděpodobně znal i Dimitrij Nikitin.

Josef Girsu patřil k tzv. volyňským Čechům, narodil se v ruské Volyňské gubernii ve vsi Šepetovka 6. října 1874 (území dnešní Ukrajiny).¹¹⁶ Po střední škole vystudoval hospodářskou školu v Umani a začal působit jako ekonom na ruských šlechtických panstvích, v období 1904 nebo 1905 až 1912 pracoval jako správce usedlosti knížete N. P. Lopuchina-Demidova v Korsuni. Po ruské revoluci roku 1917 odešel Girsu jako správce do Dubovjazovské továrny v tehdejší Černigovské gubernii, kde pracoval i otec D. Nikitina, oba byli zatčeni bolševiky a vězněni. Girsu byl vyměněn do Polska, odkud v roce 1921 přijel do Prahy. Nikitinův otec byl, jak již bylo zmíněno, popraven. Girsu byl v ČSR hned přijat na MZV a v srpnu roku 1921 jmenován předsedou zastupitelství republiky Československé v Moskvě, kam i odcestoval. Během života v Československu Josef Girsu komunikoval s ruskými emigranty a podporoval některé jejich aktivity, spolky a představitele. Podobné kontakty byly pro emigranty hodně důležité, jelikož jim umožňovaly se do společnosti lépe začlenit. S pomocí lidí, jako byl Girsu, mohla československá společnost maximálně využít přínos emigrantů pro republiku.

Další skupinou, která ruským emigrantům nemálo pomohla, byli navrátilí se legionáři. Mnoho z nich se vrátilo s ruskými manželkami (např. výše uvedený Josef Girsu). Vztahy legionářů s emigranty byly také většinou ryze pozitivní. Toto tvrzení ilustruje osud doktora, MUDr. Václava Girsy, bratra J. Girsy.¹¹⁷ V. Girsu se narodil též v ukrajinské Šepetovce 28. září 1875. V Praze v roce 1900 vystudoval medicínu. Krátce nato odjel do Ruska, působil v Korsuni, pak v nemocnici v Kyjevě, kde po několika letech získal postavení primáře. Byl politicky činným od roku 1914, kdy se zapojil do českého protirakouského odboje. Když ho T. G. Masaryk pověřil vedením československého vojska přes Rusko zpět do vlasti, odjel na Sibiř a do Vladivostoku. Byl to Václav Girsu, kdo se zabýval organizací evakuace legionářů z Ruska do Československa. V Praze byl později jedním z vedoucích Ruské pomocné akce, s jejím

116 O J. Girsovi a V. Girsovi viz Archiv ministerstva zahraničních věcí. F. Osobní spisy 1918-45, karton č. 9 a 10, složky J. Girsu a V. Girsu.

117 Jindřich, Dejmeck – Jan, Němeček – Salamír, Michálek, *Diplomacie Československa. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, Díl II. s. 70-71.

„strůjcem“ udržoval kontakty s běženci a prohluboval je. Přátelství rodin tzv. “ruských Čechů” zůstalo a přenášelo se i na další generace.

Dimitrij Pavlovič Nikitin v rámci Ruské pomocné akce 17. září 1922 přijel do Československa, aby zde studoval Vysokou školu obchodní Českého vysokého učení technického v Praze. Po téměř osmi letech vojenské služby a neustálých přesunech Československo nabídlo D. Nikitinovi opět jakousi formu stability. Se svou ženou se oba najednou mohli věnovat studiu a nic je bezprostředně neohrožovalo na životě. Původním záměrem Nikitina bylo studovat na Ruské právnické fakultě v Praze, což však brzy přehodnotil.¹¹⁸ Nikitinovu volbu pravděpodobně ovlivnila skutečnost, že právnická fakulta připravovala studenty podle programů někdejších a ve 20. letech 20. století již neexistujících ruských carských univerzit, za účelem budoucí práce vystudovaných právníků v obnoveném demokratickém Rusku, až tam bude svržena bolševická moc.¹¹⁹ Praktický Nikitin se však na tuto nepravděpodobnou eventualitu zřejmě moc nespolehal.

Imatrikulační list zde získal 22. října 1922.¹²⁰ Dne 1. prosince 1922 bylo D. P. Nikitinovi a jeho manželce vydáno stipendium ve výši 580 korun od Komitétu pro umožnění studia ruským studentům.¹²¹ O rok později se v září 1923 zapsal na další školu, a to na Ruský institut pro zemědělské družstevnictví v Praze, který sídlil na Vinohradech.¹²² Tato vysoká škola byla založena ruskými emigranty v roce 1921 a nabízela zájemcům studium, jehož východiskem byly též předrevoluční tříleté programy v oblasti družstevnictví, obchodování a zemědělství.¹²³ Toto vzdělání zřejmě Nikitinovi vyhovovalo. Na ČVUT složil poslední zkoušku v únoru 1924, a poté školu opustil; Ruský institut pro zemědělské družstevnictví v Praze dokončil. Se studiem neměl žádné problémy, prospěch měl ve většině případů výborný. V roce 1927 mu byl udělen titul prvního stupně a titul diplomovaného družstevníka.¹²⁴

Podle dokumentů lze usoudit, že po příjezdu do ČSR se Nikitin dokázal poměrně rychle naučit nový jazyk a zorientovat se v možnostech. Ke konci studia se začal profilovat do své budoucí role obchodníka. Zkusíme se podívat, co za takovou volbou mohlo stát.

118 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, VŠO.

119 Sergej P. Postnikov, *Russkije v Prage. 1918-1928 g.g.*, Praha 1928, s. 83.

120 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Imatrikulační list.

121 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12 s. 99. Toto stipendium po roce v souvislosti s přechodem na jinou školu přestal stát vyplácet.

122 Tamtéž.

123 S. Postnikov, *Russkije*, s. 90-93.

124 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Ruský institut zemědělského družstevnictví v Praze, s. 2.

4.3. Československo: 30. léta 20. století a druhá světová válka

Tato kapitola bakalářské práce se věnuje životu Dimitrije Pavloviče Nikitina v Československu ve 30. letech 20. století a v Protektorátu. Na základě archivních pramenů a sekundární literatury rozebereme jeho politickou činnost a působení ve straně Rolnické Rusko – Pracovní rolnická strana, označenou sovětskými orgány za teroristickou organizaci, podíváme se na podezření Nikitina ze špionáže, na jeho ekonomické a výdělečné působení ve 30. letech a v době druhé světové války, na jeho kontakty, vazby, proces budování sociálního kapitálu a osobní život. Důležitou součástí je kritická analýza pramenů, které nám tuto dobu přibližují.

4.3.1. Výdělečná činnost

V případě zkoumání ekonomické situace Dimitrije Pavloviče Nikitina v Československu je třeba poukázat na nalezený fakt – v době studia ho finančně podporovala rodina ze sovětského Ruska. Víme, že přes jistého Alexandra Brabce, údajného nevlastního bratra Olgy Nikitinové, mu určitou dobu chodila finanční pomoc od bratra Sergeje, jenž byl ale později, v roce 1930, zastřelen. Nikitinova žena Olga dostávala podobnou pomoc od své sestry Eugenije. Tyto informace jsou velmi zajímavé, vyvolávají otázky ohledně srovnávání ekonomické situace a možností mladých pracujících a studujících lidí v Československu a v sovětském Rusku, a vyžadují další výzkum. Na zkoumaném rozsáhlém materiálu se ukazuje, že nejen Nikitin, ale i jeho žena dovedně využívali solidní sociální kapitál, respektive síť sociálních vazeb, a to jak v SSSR, tak v ČSR.

D. Nikitin se ve světle archivních pramenů jeví jako velice podnikavý a pracovitý. Už při studiu si přivydělával jako dělník na stavbě, opravoval obuv, ale působil také jako průvodce při zemědělských výstavách. Mimo tyto činnosti se D. P. Nikitin také po celý život zabýval drobnými obchody, k čemuž měl zjevně určité předpoklady. Tuto oblast Nikitin systematicky rozvíjel skrz kontakty a v určitých obdobích života ho obchodování dobře živilo. Výše jsme si položili otázku, proč si dotyčný zvolil zrovna obchod?

Je třeba zdůraznit, že konec 20. let 20. století byl v Československu poznamenán snižováním finanční podpory pro Ruskou pomocnou akci.¹²⁵ K tomu pro emigranty přišla i další rána. Od roku 1928 vstoupil v platnost nový zákon o ochraně pracovního trhu, který upřednostňoval občany Československa a ztížil hledání zaměstnání cizincům. Vzhledem k tomu byli D. P. Nikitin a jeho manželka jakož i jiní emigranti ve složité nevýhodné situaci.

125 Viz např., D. Hašková, *Meziválečná ruská emigrace*, s. 3.

Tato skutečnost možná byla právě důvodem, proč se Nikitin začal intenzivně zajímat o obchodní činnost.

Prvním Nikitinovým stálým zaměstnáním však byla práce v redakci časopisu *Krest'janskaja Rossija* (Rolnické Rusko), kde pracoval od 1. listopadu 1925 nebo od 1. února 1926 jako výpomocný zaměstnanec.¹²⁶ Je nutno vysvětlit, že toto periodikum bylo vydáváno politickým spolkem Rolnické Rusko, jehož činnost je podrobněji představena níže. Nikitin se staral o finance a majetek redakce a spolku, vybíral příspěvky atd. Mimo pokladníka zastával mezi lety 1927 až 1928 funkci předsedy výboru pražské skupiny.

Zajímavou vedlejší výdělečnou činností, kterou Nikitin provozoval od roku 1927, byla také výměna peněz. Zřejmě nebyla zcela zákonnou. Umožňovala mu to známost s A. Brabcem. Využil hodnoty ruského rublu na zahraničním trhu, kdy byla jeho cena velice nízká, a následně přes svého známého rubly dopravil zájemcům do Ruska, kde byla hodnota rublu uměle nadsazena. Měsíčně si tak Nikitin dokázal přilepšit o zhruba tisíc korun. Mezi roky 1928 a 1929 ale už profit z této činnosti přesáhla čtyři tisíce korun měsíčně, což byla slušná částka, převyšující plat profesora na Univerzitě Karlově.¹²⁷

Ve 30. letech 20. století poprvé pozorujeme zájem Nikitina o obchod s uměním a uměleckými předměty. Tato činnost vyžadovala erudici a orientaci v širokém oboru, který do sebe zahrnoval i starožitnosti různých dob, a také moderní předměty. Na otázku, jak a kde k tomu přišel, kde u a koho se to naučil, zatím nemáme odpověď. Přesto se však podařilo řadu informací vypátrat. Začátkem 30. let 20. století Nikitin navázal styk s umělci-emigranty v Bulharsku, konkrétně ve Varně, a začal do ČSR dovážet olejomalby a vypalované dřevěné předměty užitého umění, jako např. tabatěrky, tácy, škatule apod.¹²⁸

Oficiálně po obdržení státního občanství ČSR si v září roku 1931 založil živnostenský list pro obchod s koberci, bižuterií a porcelánem. O necelý rok později požádal o rozšíření obchodu o komisionářství ručně malovaných obrazů a umělecko-průmyslových výrobků.¹²⁹ Poté navázal obchodní vztahy s dalšími umělci, mezi něž patřil i významný malíř Filipp Andrejevič Maljavin, který tehdy žil jako ruský emigrant ve Francii. Maljavin v Praze od konce 20. let vystavoval, a proto byl v povědomí kulturního publika. Velká autorská výstava

126 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12.

127 Tamtéž, s. 71.

128 Tamtéž, s. 72.

129 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Duplikát. List živnostenský.

Maljavina se konala v Praze v roce 1933.¹³⁰ Tehdy se Nikitin osobně s tímto dobře situovaným a na trhu s uměním vysoce ceněným umělcem seznámil. Dne 2. listopadu 1934 notářsky sepsal dohodu s Maljavinem a stal se jeho oficiálním distributorem a prodejcem jeho děl v ČSR. Podle archivních pramenů trvaly kontakty mezi malířem a obchodníkem minimálně do roku 1938, kdy byly pravděpodobně v důsledku tehdejších politických událostí přerušeny.¹³¹ Fotografická část archivní složky GVUN poukazuje na značný počet Maljavinových děl, které Nikitin v průběhu 30. let v Československu zobchodoval.

Dimitrij Pavlovič Nikitin měl obchod všestranně zaměřený, včetně takového, který byl mimo zákon. V této souvislosti uvedeme další zajímavou situaci, kterou lze z pramenů rekonstruovat. V květnu 1931 se Brabec Nikitina dotázal, jestli by mu nebyl schopen opatřit perský pas. Nikitin se znal s širokým okruhem emigrantů, proto netrvalo dlouho a přes jiného známého, Michaila Batrakova, obstaral kontakt na jistého Peršana Josiffova Behrama, který za 1 200 korun pas padělal. Nikitin si za padělaný dokument pak při prodeji Brabcovi účtoval 2 600 korun.¹³²

I přes to, že byl Brabec klíčovou postavou v Nikitinově obchodování s rubly, neměl Nikitin žádné výčitky svědomí, když se na něm tímto způsobem obohatil. Při objednávce dalšího pasu se Brabec tázal, jestli ho Nikitin s Josiffovem neseznámí. Nikitin, který pochopitelně nebyl ochoten tento svůj kontakt poskytnout, se vymluvil s tím, že Josiffov momentálně není v ČSR. Celkem tak Brabcovi prodal tři pasy z Josiffovovy dílny.

Fungování Nikitinovy sítě pěkně ilustruje také následující případ. Nikitina si vyhlédl haličský žid Orbach, který žil v Německu a který také potřeboval perský pas. Kontakt na Nikitina se k Orbachovi dostal přes jeho známého, který cestoval ve vlaku s Olgou Pavlovnou Nikitinovou z Varny. Pas mu Nikitin obstaral a prodal za 400 říšských marek.¹³³

Uvedené údaje nám dovolují tvrdit, že se Nikitin nikdy neživil pouze jednou činností, rychle se přizpůsoboval jak politickým, tak i životním situacím, trhu a obchodu, neměl problém s porušováním zákonů. Měl mnoho pozitivních diplomatických vlastností, dobré komunikační schopnosti, musel být empatický a adekvátně tomu i vystupovat na veřejnosti. Když ale došlo na obchod, byl důsledný v prosazování svých zájmů a nekompromisní, co se týče zisku. Sebe stavěl vždy na první místo a nerespektoval ani stát, který se ho jakožto emigranta ujal. Bez

130 K výstavě viz např. Jakub Hauser, *Sans Retour. Výtvarníci ruské emigrace v meziválečné Praze*, Praha 2020, s. 112-120.

131 S. Gagen - D. Chaloupka - J. Jančárková - V. Tokoš, *Vášeň*, s. 89.

132 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12 s. 116.

133 Tamtéž.

výčitek svědomí můžeme tvrdit, že velká část jeho takzvané obchodní činnosti byla buďto v šedé zóně, nebo zcela nezákonná.

4.3.2. Politická angažovanost

Po příjezdu do Československa se Dimitrij Pavlovič Nikitin několik let v politickém životě nijak neangažoval. Studoval, pracoval, budoval obchodní sítě. Máme k dispozici údaje, že roku 1925 vstoupil do univerzitního spolku Ruských studentů – družstevníků, kde se po krátké době stal předsedou.¹³⁴ Dokonce pobíral i malý plat. Ve spolku působil dva roky. V průběhu roku 1925 navázal kontakt se Sergejem Semjonovičem Maslovem (1883 nebo 1887–1945), významnou osobností ruské pražské emigrace.¹³⁵

S. S. Maslov, někdejší člen Ústavodárného shromáždění, ekonom, agronom, politik, společenský činitel a publicista, byl zakladatelem, lídrem a členem Centrálního výkonného výboru, generálním tajemníkem politické strany Rolnické Rusko (rus. Krest'janskaja Rossija, byla založena v Rusku v roce 1921) a hlavním redaktorem výše zmíněného stejnojmenného časopisu *Krest'janskaja Rossija*.¹³⁶ Maslov byl ideovým vůdcem této strany společně s Andrejem Alexandrovičem Argunovem (1866–1939) a Alfredem Ljudvigovičem Bemem (1886–1945?).¹³⁷ V roce 1927 byla strana přejmenována na Rolnické Rusko – Pracovní rolnickou stranu (rus. Krest'janskaja Rossija - Trudovaja krest'janskaja partija, zkratka K. R.). Ze začátku byla součástí republikánsko-demokratického spolku Petra Nikolajeviče Miljukova, mimo jiné přítele T. G. Masaryka. Rolnické Rusko – Pracovní rolnická strana byla složena zejména z pravicového křídla eserů a kadetů. Snažila se apelovat na nejpočetnější vrstvy obyvatelstva v sovětském Rusku, tj. na rolníky. Dle zakladatele strany byli rolníci hybnou silou Ruska, protože právě na nich stála ekonomika, vnitřní politika a armáda. Pomocí rolníků mělo vedení strany v plánu uskutečnit podmínky pro státní převrat v SSSR s cílem odstavit bolševiky od moci.

134 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. k 239, sign. 200-239-5/12.

135 K osobnosti Maslova viz D. Hašková - A. Kopřivová - L. Běloševská - J. Jančárková - S. Gagen, *Osobnosti*, s. 360-361.

136 Viz: L. Běloševská (ed., aut.), *Vzpomínky*, sv. I, s. 440, odkaz č. 33, s. 473, 478-479, 536-537. Také viz: <https://www.booksite.ru/fulltext/4vo/log/da/5.htm>.

137 K osobnostem viz D. Hašková - A. Kopřivová - L. Běloševská - J. Jančárková - S. Gagen, *Osobnosti*, s. 61, 82.

Rolnické Rusko – Pracovní rolnická strana měla kancelář a knihovnu v Jungmannově 36 v centru Prahy, zde právě v chladných měsících roku probíhaly přednášky, semináře a debaty členů a pozvaných.¹³⁸ S. Postnikov uvádí mezi přednášejícími profesory P. N. Miljukova, S. V. Zavadského, S. I. Gessena, M. A. Zimmermana, S. N. Prokopoviče a mnoho jiných. Tyto akce se dle autora konaly v přátelské atmosféře u tradičního posezení u čaje.

Strana existovala až do roku 1939 a měla pobočky v Polsku, pobaltských státech, na Balkáně i na Dálném východě. Pod vedením S. S. Maslova a jeho kolegů v Praze vycházel časopis *Krest'janskaja Rossija* (1922 až 1924), noviny *Vjestnik krest'janskoj Rossiji*, (1925 až 1933) a další publikace.¹³⁹

Z archivních pramenů se dozvíme, že spolek měl také tzv. vojenskou komisi, která se měla starat o plán, pakliže by nastala vojenská intervence vůči SSSR. Toto militantní působení spolku bylo spíše amatérské. Jednu chvíli se členové pokoušeli z nákresů naučit, jak zacházet s ruskými ručními zbraněmi. Později se snažili nakoupit např., granáty.¹⁴⁰

Činnost strany byla z pohledu představitelů SSSR, např. jednotek SMERŠ, hodnocena jako teroristická a po druhé světové válce byla v roce 1945 důvodem pro stíhání jejích členů. Řada členů strany byla deportována do SSSR, kde strávila roky ve vězení, někteří z vězňů v lágrech zemřeli. Mezi zatčenými jednotkami SMERŠ byli např., zde uvedení A. L. Bem, který nepřežil. O Maslovovi víme, že byl 16. května z bytu odvezen sanitáři Rudé armády a další jeho osud není znám.¹⁴¹

Nikitin se ze spolku začal stahovat na podzim roku 1929, kdy vznikl názorový nesoulad mezi členy strany. V organizaci, dle Nikitinových slov, začal převládat stranický ráz namísto rázu národního. Dokumenty poukazují na řadu jmen různých osob, hlavně emigrantů, kteří s Nikitinem komunikovali a nějakým způsobem souviseli, některé z nich zde uvedeme. Další okolnost, která Nikitina definitivně přinutila spolek v roce 1930 opustit, bylo přijetí Ivana Pavloviče Vereščagina (1896–1974), podezřelého ze styku se sovětskou misí. Dodejme, že dohromady tehdy opustilo stranu jedenáct lidí.¹⁴²

138 S. Postnikov, *Rusckije*, s. 148.

139 Viz L. Běloševská (ed., aut.), *Vzpomínky*, sv. I, s. 440, odkaz č. 33, s. 473, 478-479, 536-537. Také viz S. Postnikov, *Rusckije*, s. 198-200. Také viz: <https://www.booksite.ru/fulltext/4vo/log/da/5.htm>

140 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. k 239, sign. 200-239-5/12, s. 73–74.

141 D. Hašková - A. Kopřivová - L. Běloševská - J. Jančárková - S. Gagen, *Osobnosti*, s. 82, 361.

142 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. k 239, sign. 200-239-5/12, s. 73–74.

Po vystoupení rozsáhlejší skupiny lidí ze spolku se několik bývalých členů včetně Nikitina pokusilo o založení vlastní organizace. Jednalo se o redaktora novin *Hlasatel rolnického Ruska* Nikolaje Vladimiroviče Bystrova, zatím blíže neurčeného Likandera, redaktora ing. Alexeje Ivanoviče Fjodorova a spisovatele, novináře Alexandra Alexandroviče Vojevodina.¹⁴³ Nový spolek nesl název *Osvobožděnije i strojtelstvo* (Osvobození a budování). Pokus byl neúspěšný a po dvouměsíční existenci spolek zanikl. V kruzích ruské emigrace ale zanechal stopu, jelikož v únoru 1931 byl N. V. Bystrov pozván k blíže neidentifikovanému Ing. Polečenkovi, který pracoval ve Škodových závodech v Praze. Polečenko mu nabídl finanční obnos na založení časopisu, který sjednotí mladší emigranty.¹⁴⁴ Časopis měl podnítit odboj proti SSSR bez vlivu starších vůdců. Byl nazván *Druhá generace (Vtoroje pokolenije)*. První číslo vyšlo v dubnu 1931. Nedlouho po začátku spolupráce mezi Bystrovem a Polečenkem však mezi nimi začalo docházet k rozporům. Polečenko se snažil protlačovat krajně pravicovou tendenci. Po třech měsících Polečenko přestal *Druhou generaci* podporovat, spolek ale působil dál. Od podzimu 1931 ho dokonce začalo finančně podporovat československé ministerstvo vnitra.¹⁴⁵ Nikitin v tomto spolku zastával funkci pokladníka a člena výboru. Dalšími členy výboru byli jmenováni Bystrov, Fjodorov a publicista a redaktor Michail Semjonovič Iljaševič. Jelikož spolek neměl dostatek prostředků a neměl ani svoji vlastní kancelář, scházeli se jeho členové po pražských kavárnách, zejména pak v kavárně Louvre na Národní třídě.

Jak je tedy vidět, Nikitin se v emigraci politickému životu nevyhnul. Pro emigranty bylo angažování se ve spolcích velice častou činností. Z psychologického hlediska to lze jednoduše pochopit. Jednotlivým lidem spolky daly pocit soudržnosti, že nejsou v cizí zemi sami, mají se o koho opřít a s kým sdílet stejné názory. Je třeba poznamenat, že takové politické působení bylo sovětskou stranou označeno za účast na teroristické činnosti. Mezi lidmi poslanými po válce do gulagů byl např. zmíněný Ivan Vereščagin, kterému se povedlo v roce 1955 vrátit do Československa.¹⁴⁶ Uvedeme stručně i osudy ostatních zde zmíněných činitelů. Vojevodin byl zatčen za války gestapem a zahynul v koncentračním táboře, Bystrov byl zatčen jednotkami SMERŠ a deportován do SSSR, do ČSSR se vrátil stejně jako Vereščagin v roce 1955. Můžeme zmínit, že synem N. V. Bystrova byl Vladimír Bystrov (1935-2010), český publicista, filmový

143 K osobnostem viz. D. Hašková - A. Kopřivová - L. Běloševská - J. Jančárková - S. Gagen, *Osobnosti*, s. 105, 157-158, 595.

144 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. k 239, sign. 200-239-5/12, s. 73–74.

145 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. k 239, sign. 200-239-5/12, s. 75.

146 D. Hašková - A. Kopřivová - L. Běloševská - J. Jančárková - S. Gagen, *Osobnosti*, s. 581.

kritik a překladatel, který se zabýval tématem emigrace ve své tvorbě. Zajímavé je, že se Nikitinovi tento osud zatčení vyhnul, ostatně tak jako i A. I. Fjodorovovi.¹⁴⁷

4.3.3. Kauza vyzvědačství

Dimitrij Pavlovič Nikitin se za svého života dostal do několika situací, kdy se musel obhajovat proti nařčení ze špionáže. První takový případ doložený archivními prameny pochází z roku 1926, kdy se Nikitin seznámil s členem sovětské mise Jakovlevem. Ten s Nikitinem navázal kontakt, když projevil zájem o perské koberce, se kterými Nikitin obchodoval. Ke koupi nedošlo, nicméně po několika setkáních se Jakovlev začal zajímat o poměry v redakci Rolnického Ruska. Také se Nikitina začal ptát, jestli mu nechybí služba v armádě a vlast.¹⁴⁸ Dle vlastních slov Dimitrije Pavloviče mu jak vlast, tak i služba v armádě chyběla. Jakovlev Nikitinovi lichotil, že by mohl být minimálně velitelem pluku, a snažil se ho tak získat ke spolupráci. Nikitinovi byla nabídnuta amnestie, pokud prokáže loajalitu vůči SSSR. Jakovlev byl členem strany od roku 1917 a od roku 1919 pracoval pro sovětskou zpravodajskou službu. Studoval na Vysoké obchodní škole v Praze, odkud se s Nikitinem letmo znal. Na schůzkách v kavárně Myšák, v hotelu de Saxe nebo v kavárně Arco se Jakovlev vyptával na životy vedení K. R. Přitom byl stále dotěrnější a pokládal stále více detailní otázky a Nikitin sám přiznal, že mu podal několik zpráv o životě emigrantů. Odmítl však splnit Jakovlevem daný úkol, aby mu opatřil kopie podpisu někoho z vedení redakce (např. Maslovova), který by se dal použít k vytvoření falešných důkazů. Tím by se povedlo K. R. téměř celou položit. Za roky 1926/1927 se Nikitin setkal s Jakovlevem zhruba desetkrát.¹⁴⁹

Jakovlev se stejným způsobem snažil vybudovat kontakt s výše zmíněným Nikolajem Vladimirovičem Bystrovem. Pokus získat Bystrova na stranu sovětské mise však skončil pěstním soubojem, ke kterému došlo v jedné ruské restauraci, když Bystrov Jakovleva veřejně obvinil ze špionáže.¹⁵⁰ Incident nakonec řešil soud, u kterého však Nikitin odmítl ve prospěch Bystrova vypovídat poté, co mu Jakovlev pohrozil následky pro jeho rodinu nacházející se v Rusku.

147 D. Hašková - A. Kopřivová - L. Běloševská - J. Jančárková - S. Gagen, *Osobnosti*, s. 105, 157-158, 595.

148 Archiv bezpečnostních složek. F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. k 239, sign. 200-239-5/12, s. 104.

149 Tamtéž.

150 Tamtéž, s. 104.

Jakovlev nebyl posledním sovětským špiónem, který se snažil kontaktovat Nikitina pod záminkou zájmu o jeho obchody. V létě 1927 ho vyhledal jistý Ivan Kalužin, který mu chtěl pomoci s výměnou peněz do Ruska. Po krátké době se ale ukázalo, že mu jde jen o jména lidí v Rusku, kteří tuto službu využívali.

O něco sofistikovanější pokus provedl jistý pan Vžežinskij. Když Nikitin v létě 1931 pobýval v Bulharsku, poslal mu Vžežinskij z Prahy telegram, který však podepsal Jakovlevovým jménem. Nikitin se s ním po návratu do Prahy sešel.¹⁵¹ Vžežinskij požádal Nikitina, aby za něj intervenoval u sovětské mise, což Nikitin pochopitelně odmítl. Dále mu učinil několik dalších nabídek. Chtěl, aby Nikitin sbíral materiály všeho druhu, které by šly prodat Sovětům. Také měl s Nikitinem v plánu vydírat emigranty, kteří byli známí pro svou spolupráci se Sověty. Nikitin poskytl Vžežinskému jména dvou lidí, kteří pracovali se sovětskými úřady, ale řekl, že na vydírání se podílet nebude. Nato mu Vžežinskij začal vyhrožovat udáním. Agrese se stupňovala, a dokonce padly výhrůžky adresované rodině Nikitina. Nikitin se jich nezalekl, vytáhl „revolver s tím, že jestli se stane něco mým příbuzným, tak ho zabiji“.¹⁵²

Za dobu působení v redakci K. R. se Nikitin podílel na spolupráci proti pražským zastupitelským sovětským úřadům. K.R. začala spolupracovat s Viktorem Těmnikovem, což byl náčelník výzvědného oddělení všeobecného vojenského svazu. Nikitin a Bystrov, jakožto vedoucí pražské skupiny, prováděli dílčí úkony jako shromažďování informací o imigrantech podezřelých ze styků se Sověty, pokusili se vyfotografovat člena sovětské mise Jakovleva a další. Nespolupracovali přímo s Těmnikovem, ale s jeho zástupcem Ratkievičem.¹⁵³ V roce 1929 s ním také spolupracovali ohledně případu odvezení gen. Kutěpova do Ruska. Po tomto únosu se dohled nad sovětskými úředníky zpřísnil.

Aféra s obviněním ze špionáže nám skvěle prohlubuje pohled na Nikitina a jeho osobnost. Byl si velice dobře vědom možných následků, nicméně nekonal jako Bystrov (který nabídku odmítl pěstmi), ale vyslechl si návrh a po nějaký čas dokonce s dotyčnými udržoval kontakt. Snažil se dokonce velice nenápadně hrát na obě strany. Ke konci vždy dokázal vycítit správný okamžik, kdy přestat. Díky tomu se v podstatě nikdy nedostal do vážnějších problémů. Lze předpokládat, že pomocí dvojaké hry Nikitin sondoval a srovnával, co mu přinese největší užitek. V případě lukrativní nabídky ze sovětské strany by se mohl lehce stát jedním z agentů.

151 Tamtéž, s. 108.

152 Tamtéž, s. 110.

153 Tamtéž, s. 103.

Naopak měl možnost udat sovětské špiony a zlepšit své postavení v rámci pražské emigrace. Zde potvrzuje jeho schopnost přežívat a podřídit se situaci tak, aby pro něj byla výhodná.

4.3.4. Stíhání policíí a zatčení

Začátek 30. let a Nikitinova politická a obchodní činnost byla mnoha dalším emigrantům trnem v oku. Je vysoce pravděpodobné, že tomu tak bylo na základě kontaktu se sovětskými špiony a kvůli značnému úspěchu ve starožitnictví a obchodu. V roce 1932 byl vyšetřován československou policíí. Byl několikrát předvoláván a vyslýchán. Závěrečná zpráva vydaná policejními orgány uvádí, že se Nikitin špionáže v neprospěch Československa nedopustil. Pozůstalá informační stopa pravděpodobně hrála roli v budoucnu. Nikitin byl v hledáčku policie jak za Protektorátu, tak v 50. letech.

Situace se po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava pro mnoho emigrantů změnila k lepšímu. Pro Nikitina to ale neplatilo. „S příchodem Němců do Prahy v březnu roku 1939 jsem byl několikrát vyšetřován a vyslýchán gestapem na základě písemného materiálu předem ochotně předaného policíí okupantům.”¹⁵⁴ Archivní prameny z provenience gestapa se zatím nepovedlo v archivech dohledat. Dne 1. září 1939 byl Nikitin transportován do koncentračního tábora Dachau a Buchenwald.

4.3.5. Korespondence z koncentračního tábora

Nikitinův život v koncentračním táboře mezi roky 1939 a 1940 lze zrekonstruovat z jeho osobní korespondence se ženou. Celkem se zachovalo 16 dopisů. Korespondence byla vedena v němčině, proto se v textu občas vyskytují gramatické chyby. Po usilovném hledání a po přímém dotazu směřovaného na Archiv bezpečnostních složek je příčina zatčení stále nejasná. Můžeme ale logicky předpokládat, že se Nikitin dostal do koncentračních táborů z důvodu nařčení ze sovětské špionáže.

O pobytu v Dachau svědčí pohlednice z 18. září 1939 adresovaná manželce. Píše, že je zdravý, má se dobře, a že mu zbylo 150 říšských marek. Dává ženě rady ohledně prodeje koberců, z čehož plyne, že se snažil o zachování a udržení své živnosti i během své nepřítomnosti.

154 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Životopis 1958 s. 2.

Do Buchenwaldu byl převezen v říjnu 1939. Toto se dozvídáme z dopisů a z dalších osobních dokumentů. První dopis z Buchenwaldu je datován 28. října 1939. Prosí ženu, aby mu psala jednou týdně, což bylo drobným porušením pravidel. Vězni mohli dostávat jen dva dopisy měsíčně. V osmi bodech na papíru A4 popsaném malým písmem z obou stran ženě dává pokyny ohledně nacenění, restaurování a manipulací se starožitnostmi. Díky svým známostem vystupoval jako prostředník při komisním prodeji. Zmiňoval konkrétní předměty jako perský koberec *Afgan* a *Heris*. Také připomínal, aby Olga podala daňové přiznání. Jeho široký záběr v obchodu se starožitnostmi dokazovalo obchodování s obrazem velkého ruského umělce Vasilije Dimitrijeviče Polenova. Jistá žena, O. Viktorovna, vlastnila jak obrazy Polenova, tak i perské koberce. S ní Nikitin udržoval vztahy a snažil se o obchody.

Další dopis z 12. listopadu 1939 prozrazoval životní úroveň Nikitina a jeho rodiny. Nikitin se ptal, jestli u nich v domě začala žít jejich služka. Psal ženě, aby si koupila kvalitní zimní oblečení a aby naučila jejich psa jíst brambory s tukem. Vypisoval Olze jména lidí, u kterých může vykupovat umění, jako Hořejší, Hořák, Kitzberger, Polanský, Vordová, Holasková a Malá. U některých uvedl adresy. O. Viktorovnu opět zmínil, již ale v negativním smyslu, že prodává moc drahé. Uvedl jméno Ždanovského, u kterého se nachází obrazy F. Maljavina, které má dotyčný Nikitinovi vrátit. Tuto prosbu několikrát opakoval i v dalších dopisech.

V dopise ze 17. prosince 1939 přál ženě veselé Vánoce. Psal, aby koupila stromeček a vytvořila vánoční atmosféru. Byl nadšen úspěchy manželky v oblasti obchodu. Podtrhával, aby nešetřila penězi na jídle. Doporučoval jí jednou týdně koupit husu kvůli tuku. Zmínil několikrát A. Ivanoviče, který mu dodával perské koberce do komise. Příjem Nikitina za zprostředkování prodeje byl zhruba 15 %. Při prodeji perských koberců doporučoval ženě navštívit pana Tchardjana v paláci Kotva, aby jí zboží nacenil. Při nákupu těžších věcí ženě kladl na srdce, aby použila taxislužbu místo vlastního auta. Prosil Olgu o zaslání osobních věcí jako byly bačkory, nitě, kapesníky, hřeben a 150 gramů čaje.

V koncentračním táboře se dle svého životopisu z poválečné doby snažil o odbojovou činnost. Se soudruhy Heršlem, Muchou, Jonášem (pozdějším ministrem), Tůmou a radiomechanikem Nikolajem Kalninem distribuovali zprávy z cizího rozhlasu.¹⁵⁵ Propuštěn byl na konci srpna 1940. Po návratu do Prahy byl neustále sledován, přišel o telefonní linku, zbraň a 23. června 1943 mu zavřeli obchod.¹⁵⁶

155 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Životopis 1958, s. 2
156 Tamtéž.

Tři roky po svém propuštění z koncentračního tábora byl totálně nasazen a působil od 1. března 1943 do 23. března 1945 jako kontrolor nad lesními pracemi v Brandýse nad Labem v revíru střed. Dne 23. března byl opět zatčen a převezen na Pankrác, kde zůstal do 5. května 1945. Při Pražském povstání se v obvodu Strašnice – Vackov – Malešice zúčastnil bojů s okupanty.

Archivní materiály z období Protektorátu k životu Nikitina nám umožňují minimálně popřemýšlet and tématem jeho integrace do prostředí, ve kterém po dobu dvaceti let žil. Síť sociálních kontaktů, kterou se povedlo během výzkumu zmapovat, poukazuje, že se nepohyboval jen v emigrantských kruzích a nežil mentálně ve své vlasti, jak tomu bylo zvykem u mnoha jiných uprchlíků. Mezi Nikitinovy kontakty patří také Češi a cizinci žijící v Československu. Nikitinovi se povedlo vybudovat vlastní místo v životě v meziválečném Československu. Přes složité peripetie a vězení si toto postavení do určité míry udržel i za Protektorátu. D. P. Nikitin nepatřil do okruhu běženců, kteří podporovali Adolfa Hitlera s cílem porazit bolševiky v SSSR. Účast Nikitina na pražském povstání můžeme hodnotit jako jeho reakci na věznění, odebrání obchodu a tím snížení jeho životní úrovně. Předtucha další změny režimu jeho rozhodnutí chopit se zbraně také ovlivnila.

4.4. Poválečné období (1945-1968)

Tato závěrečná kapitola bakalářské práce se věnuje poslednímu období života Dimitrije Pavloviče Nikitina, kterou prožil v poválečném Československu, tedy v režimu, od kterého kdysi utekl. Položíme si otázku, proč opět neemigroval. Přiblížíme si, jak žil, kde pracoval a jakým způsobem se v novém zřízení adaptoval a fungoval.

V bolševickém režimu, nepočítaje německou okupaci, Nikitin, který se kdysi v Rusku rozhodl pro jeho odmítnutí a emigraci, doposud nikdy nežil. Druhá polovina 40. let 20. století takové změny občanům chystala. To od čeho Nikitin utekl, ho v novém domově nakonec stejně dohnalo. Tentokrát Nikitin zůstal, jelikož přesuny do zahraničí vyžadovaly příliš mnoho sil.

Boje na barikádách v květnu 1945 se staly pro Nikitina jeho poslední bojovou zkušeností v životě. Hned po druhé světové válce se na krátkou dobu, než přišel únor 1948, vrátil ke své téměř celoživotní činnosti, a to k obchodu s uměním a starožitnostmi. Také vstoupil do Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých po politických obětech nacismu a fašismu v Praze. Jak sám píše, bylo až 75 % jeho majetku rozkradeno gestapem. Proto pro něj bylo nanejvýš obtížné obchod znovu rozběhnout. Odbojovou činnost a fakt, že přišel o většinu majetku, zdůrazňuje v různých dokumentech vícekrát. Na základě těchto faktů Nikitin tvrdí, že patří mezi ty, kdo se podíleli na budování nového Československa a lidově demokratického zřízení.¹⁵⁷ V archivních dokumentech jsou k dispozici i důkazy, že takovou činnost opravdu vyvíjel. Jedná se o svědectví vězňů.

Nikitin byl inteligentní muž, který měl za sebou složité životní zkušenosti a dokázal dobře předvídat režimní změny a přizpůsobovat se jim. Je zajímavé pozorovat, jak Nikitin svoje tvrzení v dokumentech různých časů upravoval dle potřeby. Jedním z příkladů byla reflexe jeho kariéry v Dobrovolnické armádě. Ve výslechovém protokolu ze třicátých let tvrdil, že byl zastáncem velkoruské myšlenky a z tohoto důvodu si to namířil přímo do bílé armády. V době mezi první a druhou světovou válkou mu hrozilo obvinění ze špionáže ve prospěch SSSR. Tato výpověď dávala největší smysl a chránila ho.

O dekádu později svou činnost v Dobrovolnické armádě popsal takto: „...byl jsem v listopadu 1918 donucen utéci před pronásledováním Ukrajinců petljurovců na jih, neboť ostatní hranice byly ještě drženy germánským vojskem. Na jihu jsem se dostal ve varu občanské války

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 3.

do řad bílých...”¹⁵⁸ Snažil se co nejvíce odosobnit rozhodnutí, učiněné v době občanské války pravděpodobně z ryze politického důvodu. Nikitinova vlastní situace byla tehdy v rozporu s novým bolševickým režimem a on osobně neměl důvody ho vítat či podporovat. Po druhé světové válce ve snaze přežít se Nikitin snažil svůj vstup do řad bílých jaksi omluvit, připsat ho oné nepřehledné, válečné a nebezpečné situaci, která v Rusku panovala mezi roky 1918 a 1919. Díváme se na Nikitina jako na člověka s jeho každodenními starostmi, nemocemi, smutkem, ale i smíchem a radostí, který žil v době velkých společenských proměn, kdy absolutní většina lidí jednala stejným způsobem. Ve 20. století nám to koneckonců dokázala řada sociálních experimentů.

Nikitin si v říjnu 1945 sice znovu otevřel obchod, ale pro nedostatek kapitálu a zboží se musel ucházet i o jinou práci v oboru. Zajímavou pro něj byla práce znalce ve Fondu národní obnovy (FNO) v Praze. Tento fond se zabýval rozdělením a správou majetků konfiskovaných nepřátelům Československa a působil mezi lety 1945 až 1969.

FNO potřeboval odborníky, a tak Nikitin práci dostal. Jeho pracovní náplní jakožto starožitníka byly orientální koberce - vzácné předměty, jež vyžadovaly specifické znalosti. Koberců (včetně unikátních) bylo v odebraném majetků velké množství; mít toto zboží ve svých interiérech pro někoho bylo známkou prestiže, bohatství a luxusu. A to i přes dobový trend modernismů, kdy se příslušníci nové elity, tj komunističtí funkcionáři a manažeři zestátněných podniků těmito věcmi neobklopovali. Při rozhodování mezi uchazeči Dimitriji Pavlovičovi určitě pomohl fakt, že vlastnil osobní automobil, kterým mohl vykonávat cesty mimo Prahu, a že byl členem Svazu osvobozených politických vězňů, tj. politicky vhodný. Na pozici poradce ve Fondu národní obnovy začal pracovat v červenci 1946 a skončil 31. prosince 1949.

Jeho každodenní činnost zahrnovala systematizaci a zpřehlednění skladových zásob koberců. Navrhl zavést uspořádání a systematizaci, rozdělit evidované předměty na skupiny (evropské, orientální a strojové), opatřit je čísly a plombou, zjistit způsoby výroby, ke každé skupině vytvořit dotazník, restaurovat poškozené koberce a následně je dobře umístit. Mimo katalogizaci Nikitin několikrát posílal upozornění na špatný stav skladů, kvůli čemuž mnoho koberců utrpělo nenávratné poškození. Měsíčně dostával sedm tisíc pět set korun.¹⁵⁹ Byť Nikitin oficiálně ukončil pracovní poměr s FNO v prosinci 1949, pokračoval ve znaleckém poradenství až do konce roku 1954.

158 Tamtéž, s. 1.

159 GVUN. Archivní složka D. P. Nikitin, Fond národní obnovy.

V roce 1947 Nikitin s manželkou požádali o občanství SSSR a bylo jim vyhověno. Je třeba poznamenat, že zdaleka nebyl sám. V tomto období se s žádostí o sovětské občanství obrátilo na zastupitelské úřady SSSR v zahraničí mnoho ruských emigrantů, žijících mimo domov. Řada emigrantů využila repatriačních programů a ve druhé polovině 40. let 20. století se vrátila zpět do vlasti. Nikitin na rozdíl od nich o návratu pravděpodobně neuvažoval.

Po únoru 1948 se sféra s uměním změnila. Aukční síně a starožitnictví byly zestátněny pod národní *Obchodní domy*. Velký státní závod *Antikva* postupem času pohltit všechny podobné podniky. V letech 1950 a 1951 měla *Antikva* v centru Prahy osm poboček. Později se rozrostla až na 13.¹⁶⁰

V lednu 1950 nastoupil Dimitrij Nikitin jako vedoucí prodejny a expert v nově zřízeném závodě *Antikva 303*. Obchod sídlil na Václavském náměstí 60 a zabýval se jen orientálními koberci. Platově si Nikitin o něco pohoršil. Jeho plat činil 5 640 korun měsíčně.¹⁶¹ Po krátkém čase začal dostávat kvalifikační příplatek a dostal se téměř na výši předešlého platu. Nikitin si vyzkoušel pozice vedoucího prodejny, referenta, experta a nákupčího. Jeho činnost v *Antikvě* skončila 31. prosince 1954. Prodejna s orientálními koberci byla uzavřena. Nikitinovi byla nabídnuta pozice v sektoru hodiny - klenoty. Nebyl to jeho obor, a proto tuto funkci nepřijal.

Nikitin již v listopadu 1954 začal jednat s Uměleckoprůmyslovým museem o svém zaměstnání v oboru uměleckých textilií. Po rozvázání pracovního poměru se ukázalo, že muzeum nemá možnost Nikitina zaměstnat na plný úvazek, a tak byl až do roku 1958 odborným asistentem podle smlouvy o dílo za 700 korun hrubého měsíčního honoráře. Mimo práce v Uměleckoprůmyslovém museu se Nikitin také snažil získat místo vedoucího prodejny Sovětskaja pečat' na Václavském náměstí, což víme z dochované korespondence adresované státnímu podniku *Orbis*.

Závěr života Nikitin strávil v důchodu. Zemřel ve věku 71 let. Netradičně pro pravoslavně pokřtěného byl zpopelněn v pražském krematoriu ve Strašnicích 28. prosince 1968, jak bylo tehdy v městském prostředí typické.

160 Marcela, Chmelařová, „V proudu lepšího a dokonalejšího“ Perské koberce mění majitele: Antikva a některé aspekty aukčního trhu let 1948–1953*. Online. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/135015.pdf>. [cit. 2024-03-12].

161 Tamtéž.

5. Závěr

Předložená bakalářská práce je prvním pokusem o sestavení podrobné biografie Dimitrije Pavloviče Nikitina (1897–1968). Jedná se o vojenského činitele v době první světové války, plukovníka Dobrovolnické armády v občanské válce v Rusku, emigranta z bývalého Ruského impéria v Československu, zeměměřiče a obchodníka z povolání, starožitníka, aktivního člena politického života ruské emigrace v Československu, agenta, vězně v pražské věznici na Pankráci, v Dachau a v Buchenwaldu v období druhé světové války a občana socialistického Československa.

Větší část Nikitinova života se odehrála v Československu, kam dotyčný přijel jako velmi mladý muž (25) s velkou vojenskou zkušeností. Dějiny nepíší jen velké osobnosti jakožto např., diktátoři a prezidenti. Nikitina pravděpodobně můžeme označit za malou část dějinného proudu, za jednotlivce, podle kterého lze zkoumat každodennost a lépe uchopit a přiblížit doba. Nikitin svou účastí, vlastníma rukama, zdravím, krví a potem, aniž by si to každou konkrétní chvíli uvědomoval, tvořil velké historické události. Tyto epizody také utvářely jeho osobnost.

Nikitinův příběh ukazuje, že vždy dovedl vzít osud do vlastních rukou, a přestože čelil extrémním situacím, kdy mu hrozila předčasná smrt, nejen přežil, ale neubralo mu to ani na vitalitě, invenci a tvořivosti. Jak bylo zmíněno výše, jeho síť sociálních vazeb byla naprosto unikátní. V těžkých podmínkách nejdříve politického běžence a pak odsouzeného za druhé světové války se o sebe dovedl postarat. Po roce 1945, když se mu možná se štěstím, možná částečně také díky jeho kalkulaci podařilo vyhnout osudu některých krajanů - si dovedl zařídit život, který mu umožňoval se realizovat v oblasti svého zájmu a žít při tom blahobytný život. Jako zcela typický emigrant se však projevoval například v otázce věrnosti státu, který mu poskytl azyl.

Sestavená biografie D.P. Nikitina tak vrhá nové světlo na celou řadu historických událostí 20. století z pohledu jedince a účastníka. Přispívá k novým důležitým tématům, jako jsou chod a všední den určitých bojových operací první světové války, způsoby fungování propagandy, ozvěny ruských revolučních změn u vojáků, průběh občanské války v Rusku, jednotlivé přesuny vojsk, život vojáků a důstojníků, způsoby útěků z Ruska, obchodní vztahy (včetně ilegálních) ruského emigranta v ČSR se sovětským Ruskem (výměna peněz), podnikání, otázky špionáže, obvinění, skutečná špionáž ve prospěch SSSR, poměry fungování emigrantských spolků, jako např. politické strany Rolnické Rusko - Pracovní rolnická strana,

každodennost v koncentračních táborech Dachau a v Buchenwaldu, možnosti obchodování z táborů, otázky přizpůsobení se novému režimu pod diktaturou KSČ, hledání cesty, nové způsoby života, témata budování identity a další.

Předložená práce uvádí do vědeckého oběhu zcela nové, neznámé a nepublikované archivní prameny, jako např. válečný deník z občanské války v Rusku, korespondenci s manželkou z koncentračních táborů Dachau a Buchenwaldu, záznamy dlouhých policejních výslechů a další. Zpracovaný rozsáhlý, unikátní archivní materiál má široké spektrum pro budoucí využití, neboť umožňuje prohlubování výzkumu ve zmíněných oblastech.

6. Prameny

Archivní fondy

Archiv bezpečnostních složek

F. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, k. 239, sign. 200-239-5/12. Finanční správa – Plzeň, sign. S – 9590 PL.

Galerie výtvarného umění Náchod (GVUN). Archivní složka D. P. Nikitin.

Ruský státní vojensko historický archiv. (Rossijskij gosudarstvjenyj vojenno-istoričeskij arhiv)

F. č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

F. č. 408, č. dokumentu 1327, Spisok po staršinstvu..., s. 34. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=88003144> [cit. 2023-11-17].

F. č. 2779, 165. pechotnyj Luckij polk, Žurnal vojennych dejstvij 165-go pjechotnogo Luckogo polka s 1. 7. 1916 do 31. 8. 1916. Online. Dostupné z: <https://gwar.mil.ru/army/256/> [cit. 2023-11-17].

F. Kartotéka bjuro učeta poter, č. 7495, Nikitin Dmitrij Pavlovič. Online. Dostupné z: https://gwar.mil.ru/heroes/chelovek_gospital2171505/. [cit. 2023-11-11].

Literatura

- Aksenov, Vladislav, *Vojna patriotizmov: Propaganda i massovyje nastroyeniya v Rossiji perioda krušeniya imperiji*, Moskva 2023.
- Andrejev, A. R. (sostavitel'), *Rossijskaja gosudarstvennost' v terminach: IX-načalo XX veka: [slovar']*, Moskva 2001.
- Artizov, A. N. - Naryškin S. Je. - Petrov Ju. A. - Sorokin A. K. a kol., *Rossija v 1917 godu: ènciklopedija*, Moskva 2017
- Běloševská, Ljubov (ed., aut.), *Vzpomínky. Deníky. Vyprávění. Ruská emigrace v Československu*, sv. I. Praha 2011.
- Carr, Edvard Hallet, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, London 1966, Vol. I-III.
- Chromov, S. S. (red.), *Graždanskaja vojna i vojennaja intervencija v SSSR: enciklopedija*, Moskva 1983.
- Dejmek, Jindřich - Němeček Jan- Michálek Salamír, *Diplomacie Československa. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, Díl II.
- Děnikin, Anton I., *Pochod na Moskvu. Očerki ruskoy smuty*, Moskva 1928.
- Figes, Orlando, *The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920*, Past & Present, 129, 1990, s. 168-211.
- Gagen, Sergej - Hašková Dana - Hauser Jakub - Chlaňová Tereza - Jančárková Julie et al., *Zkušenost exilu: katalog výstavy Osudy exulantů z území bývalého Ruského impéria v meziválečném*, Praha 2017.
- Gagen, Sergey - Chaloupka David - Jančárková Julie - Tokoš Vlastislav, *Vášeň pro barvu*, Náchod 2020.
- Hašková, Dana - Kopřivová Anastázie - Běloševská Ljubov - Jančárková Julie - Gagen Sergey, *Osobnosti emigrace z území Ruské říše v meziválečném Československu (1918-1945)*, Praha 2021.
- Hašková, Dana, *Meziválečná ruská emigrace a SLÚ, edice Věda kolem nás, Slovanský ústav AV ČR*, Praha 2019.
- Hauser, Jakub, *Sans Retour. Výtvarníci ruské emigrace v meziválečné Praze*, Praha 2020.
- Horský, Jan, *Historický aktér*, in: Lucie Štorchová a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmu v současné historické vědě*, Praha 2014.
- Kosík, Karel, *Dialektika konkrétního*, Praha 1966
- Keegan, John, *První světová válka*, Praha 2002.

- Kopřivová, Anastasie, *Střediska ruského emigrantského života v Praze*, Praha 2001.
- Kruglikov, T. D., *Rukovodstvo dlja podgotovky k ekzameni na čin praporščika pjechoty, kavaleii i artelerii*, Izd. 7, Moskva 1916.
- Lenderová, Milena - Jiránek Tomáš -Macková Marie, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2023.
- Makarov, V. G. - Christoforov V. S., *Vysylka vmesto rasstrela. Deportacija intelligenciji v dokuntach VČK – GPU. 1921-1923*, Moskva 2005.
- Messner, Jevgenij, *Chočeš mira, pobedi mjateževojnu!* Moskva 2005.
- Nykl, Hanuš (ed.), *Instituce a osobnosti meziválečné emigrace v Československu*, Praha 2021.
- Pivovar, J. I., *Rossijskoje zarubežje. Socialno-istoričeskij fenomen, rol i mesto v kulturno-istoričeskom naslediji*, Moskva 2008.
- Postnikov, Sergej P., *Russkije v Prage. 1918-1928 g.g.*, Praha 1928.
- Puškareva - Tjutjukin, *Fevralskaja revoljucija*, in: A. Artizov- S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 996-1002.
- Rauch, Georg von, *Geschichte des bolschewistischen Russland*, Wiesbaden 1956.
- Senin, *Vremennoje pravitelstvo*, in: A. Artizov- S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 184-188.
- Serapionova, Jelena P., *Čechi i Slovaki v Rossijskoj imperiji (poslednjaja tret 19 – načalo 20 vv.)*, Moskva 2021.
- Širinskaja, A. A., *Bizerta. Poslednjaja stojanka*, Moskva 1999.
- Sládek, Zdeněk – Běloševská, Ljubov, *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*, Praha 1989.
- Stone, Norman, *The Eastern Front 1914 - 1917*, Penguin Books, 1998.
- Štorchová, Lucie a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmu v současné historické vědě*, Praha 2014
- Vácha, Dalibor, *Ostrovky v bouři. Každodenní život československých legií v Ruské občanské válce (1818-1920)*,
- Vedenejev - Čistjakov, *Brusilov Aleksej Aleksejevič (1853-1926)*, in: A. Artizov- S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 107.
- Vydra Zdenek et al., *Dějiny Ruska*, Praha 2017.

Westwell, Ian, *I. Světová válka. Nejnovější ilustrované dějiny: Vyčerpávající popis průběhu I. Světové války, doplněný analýzami rozhodujících střetnutí a přelomových bitev*, Praha 2009.

Wolmar, Christian, *Vlaky a války, jak je železnice vyhrávaly a prohrávaly*, Brno 2012, s. 254.

Žiromskaja - Aralovec, *Naselenije*, in: A. Artizov- S. Naryškin - Ju. Petrov - A. Sorokin a kol., *Rossija v 1917*, s. 616-617.

Zubov, A. B.(ed.), *Dějiny Ruska 20. století, I*, Praha 2014.

Internetové prameny

Annenkov, A. V., *Markovskije casti do i posle novorossijskoj evakuacii (mart 1920 goda): čislennost, struktura, materijalnoje obespečenije*. Online. Kurská státní univerzita, 2012. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/n/markovskie-chasti-do-i-posle-novorossiyskoj-evakuatsii-mart-1920-goda-čislennost-struktura-materialnoe-obespečenie/viewer>. [cit. 2023-12-12].

Chmelařová, Marcela, „V proudu lepšího a dokonalejšího“ Perské koberce mění majitele: Antikva a některé aspekty aukčního trhu let 1948–1953*. Online. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/135015.pdf>. [cit. 2024-03-12].

Čalych, N. N., *Razvitije prosvješenija v Rylske*. Online. Dostupné z: <http://old-kursk.ru/book/rylsk/page366.html>. [cit. 2023-11-15].

Nikitin, Dmitrij Pavlovič In: *D. P. Nikitin*. Online. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87. [cit. 2023-11-11].